

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Mgr. Markéta Frdlíková

**Příspěvek k možnému původu a
současnému stavu bývalého kláštera
v Pivoni**

Diplomová práce

Vedoucí práce: PhDr. Miroslav Šmied, Ph.D.

Praha 2019

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 19.6.2019

Markéta Frdlíková

Bibliografická citace

Příspěvek k možnému původu a současnému stavu bývalého kláštera v Pivoni [rukopis]: diplomová práce / Markéta Frdlíková; vedoucí práce: PhDr. Miroslav Šmied, Ph.D., 2019. s.97

Anotace

Předkládaná práce je příspěvkem k dosud nevyřešené otázce založení kláštera v Pivoni, který od roku 1266 prokazatelně náležel augustiniánům-eremitům. Před tímto datem ovšem již s největší pravděpodobností alespoň částečně existoval a toto období je spojováno s přítomností vilemitského hnutí. Není však známa přesná doba jeho vzniku, jeho možný zakladatel ani původní vzezření raně gotického kostela, z něhož se do dnešní doby dochoval pouze presbytář. Nejpalčivější je pro nás pak otázka datování jeho výstavby. Vzhledem k dochování některých architektonických prvků v presbytáři můžeme pomocí jejich důkladnější stylové analýzy či díky v nedávné minulosti proběhlým archeologickým výzkumům dosavadní stav bádání neustále doplňovat a rozšiřovat. V současnosti je památkově chráněný klášterní areál předmětem dražby a jeho stav je velmi neutěšený, ať už kvůli pohnutým událostem ve 20. století či nedokončeným stavebním úpravám v minulém desetiletí. Diplomová práce proto dále upozorňuje i na aktuální situaci objektu a hledá alespoň teoretickou možnost řešení tohoto nepříznivého stavu.

Klíčová slova

Pivoň, klášter, architektura, raná gotika, augustiniáni – eremité, cisterciáci, památková péče

Abstract

Contribution to the origin and temporary state of the former monastery in Pivoň

This Thesis is contributing to the issue of establishment of former Pivon Monastery, belonging to the Order of st. Augustin between years 1266-1787. Its' origin is a bit older, probably connected with Wilhelmite order, but there still remains a possibility of another, unknown founder. To this topic exist many relevant articles, the same as architectonical surveys but without any strict solution. The oldest visible architectonic parts survived till our days in presbytery of the monastic Church of Annunciation. In the time of writing this Thesis is the area of former monastery put up for auction and its' state is unfavourible, due to the sequences of events in 20th century and unfinished renovation from previous decade. That's why is this Thesis also focused on the poor state of properties of the Monastery area and church and is trying to figure out at least theoretical solution to current situation from the view of monument care.

Keywords

Pivoň, Monastery, Architecture, Early Gothic, Augustinians – Eremites, Cistercians, Monument Care

Počet znaků (včetně mezer): <135 709>

Poděkování

Ráda bych poděkovala PhDr. Miroslavu Šmiedovi, Ph.D., že se ujal vedení této práce. Dále děkuji za vstřícný přístup zaměstnankyním Chodského Muzea a SOKA Domažlice, Horšovský Týn. Dík patří i Ladislavu Henkovi z občanského sdružení Aurelius, za svolení ke zveřejnění fotografií. V neposlední řadě děkuji své rodině.

Obsah

Úvod.....	7
1. Přehled bádání.....	9
1.1 Přehled bádání věnovaný klášteru a jeho založení.....	9
1.2 Ke stavebnímu provedení a hodnocení presbytáře.....	16
2. Dějinné okolnosti vzniku klášterního areálu a jeho stavební vývoj do josefinských reforem.....	22
3. Středověká architektura pivoňského presbytáře	27
3.1 Poloha kláštera, tvar presbytáře	28
3.2 Exteriér.....	31
3.3 Interiér.....	38
3.4 Nález hrobových míst	44
3.5 Zhodnocení.....	44
4. Krátké shrnutí a nastínění dalšího možného uvažování ke vzniku pivoňského kláštera.....	45
5. Ke stavebním úpravám a využití areálu v 19. a 20. století	51
5.1. Stavební úpravy a využití v minulosti.....	52
5.2 Několik poznámek k využití sakrálních památek	56
5.3 K možnému využití kláštera.....	64
Závěr	68
Seznam literatury a pramenů	70
Přílohy.....	79
Obrazová příloha.....	79
Seznam vyobrazení	95

Úvod

Tato diplomová práce vznikla z potřeby upozornit na stav bývalého augustiniánského klášterního areálu v obci Pivo, který se nachází poblíž Domažlic na jedné z větví staré zemské stezky, vedoucí z Řezna přes Domažlice a Plzeň až ku Praze.

Budovy bývalého konventu, kostela a hospodářství leží v severovýchodní části obce, kterou protéká říčka obdobného jména, tedy Pivoňka. Poloha kláštera byla poměrně strategická, v hlubším údolí ve stínu hory Lysé, avšak ani toto umístění ho nezachránilo před mnohonásobným poničením v průběhu věků. Dnešní architektonický soubor je převážně barokního vzhledu, od kterého se liší raně gotický presbytář bývalého klášterního kostela Zvěstování Panny Marie, který je nejstarší dochovanou nadzemní částí areálu. Na původu presbytáře, potažmo celého kláštera se badatelé dosud neshodli – není známo, kdy přesně byl klášter založen, zda řádem nebo církevní osobou či z jakého důvodu byl postaven v tomto místě. K původu architektury presbytáře nepřispívá ani fakt, že na místě dnešního areálu fungovalo nějakou dobu vilemitské eremitorium, které je pramenně doložené papežskou bulou k roku 1266, kdy tento vilemitský statek přešel do rukou augustininánů – eremitů.

Touto prací se vynasnažím do diskuse rovněž přispět, a případně se přiklonit k dataci či teorii vzniku prezentované některým z badatelů.

V odborných textech současníků, ať už se týkají pouze kostela Zvěstování Panny Marie či klášterního areálu jako celku, není akcentován stav klášterního areálu, který dozajista nemůže být považován za uspokojivý. V padesátých letech 20. století kostel vyhořel, byla zničena bání věže, propadla se klenba lodi, a dokonce se uvažovalo se i jeho zbourání. V 70. letech byla stavba kostela zabezpečena a zastřešena.

Dnes je areál opuštěný, budovy konventu jsou zčásti zchátralé, zčásti rozestavěné. Poslední stavební úpravy zde probíhaly kolem v první dekádě

tohoto století a měly ho přeměnit na sanatorium, ubytovnu a dětský azylový domov zároveň. Podle poznámky v katastru nemovitostí byl ve vztahu k areálu vydán exekuční příkaz k prodeji nemovitosti a areál bývalého kláštera je i s kostelem nyní nabízen v dražbě. Proto se v poslední části práce pokusím stručně shrnout změny využívání areálu za minulé století a zásahy zde provedené a dále se zabývat se názory na alternativní využívání sakrálních památek a klášterních areálů. Na tomto místě je třeba připomenout, že areál kláštera je památkově chráněný, přičemž ochrana vznikla účinností zákona č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách.

Myslím, že i kvůli současnému nejistému osudu stojí za to věnovat pozornost tomuto bývalému klášteru, kterému se vymyká, slovy Dobroslava Líbala, „tajemná a nepochopitelná cizokrajná architektura“ kněžiště klášterního kostela.

1. Přehled bádání

Text této kapitoly je rozdělen do dvou částí. V první budou představeny nejstarší prameny a hlavně literatura, věnovaná vzniku klášterního areálu v Pivoni. Protože založení kláštera dosud není objasněno, snahy o určení okolností a doby jeho vzniku jsou často spojovány s umělecko-historickým hodnocením raně gotického obdélného presbytáře klášterního kostela Zvěstování Panny Marie, který je nejstarší dochovanou částí areálu. A proto druhá část této kapitoly obsahuje komentovaný přehled bádání, zaměřený na presbytář kostela. Novověké prameny k dějinám kláštera, převážně řádové zápisy a kroniky, jsou uloženy ve státním oblastním archivu Plzeň, pracovišti Klášter u Nepomuka, dále v Národním archivu v Praze, v domažlickém muzeu Jindřicha Jindřicha a Státním okresním archivu Domažlice se sídlem v Horšovském Týně. Pro účely této práce až na výjimky zkoumány nebyly.

1.1 Přehled bádání věnovaný klášteru a jeho založení

Následující text je pro účely přehledu poměrně obtížné rozčlenit, vzhledem k propojení jednotlivých událostí. Nakonec byla zvolena struktura následující: prameny a literatura vztahující se k umístění kláštera, poté prameny a literatura k dějinným událostem 13. století s klášterem spjatým, a nakonec názory a teorie badatelů k založení kláštera. V dalších kapitolách poznatky z uvedených bádání dále rozebírány.

Chceme-li se zabývat historií pivoňského kláštera nebo alespoň okolnostmi jeho založení, musíme zmínit i díla kronikářů, neboť podle nich může mít umístění klášterního areálu souvislost s bitvou knížete Břetislava I. nad římským králem a pozdějším císařem Jindřichem III v jednom z domažlických lesů roku 1040. Na místě bojiště byla údajně vystavěna kaple na počest vítězství českého knížete. Bitva samotná je poprvé zmiňována v kronice děkana pražské

svatovítské kapituly Kosmy, který ji situoval do hraničního hvozdu poblíž Domažlic, avšak místo bitvy ani kapli neurčuje.¹ Dalimilova kronika bitvu také přesněji nelokalizuje, ale uvádí, že Čechové na jejím místě postavili kapli.² Místo bitvy nakonec určil historicky nespolehlivý Václav Hájek z Libočan, který několik let působil jako kazatel v augustiniánském klášteře sv. Tomáše na Malé Straně. Dle jeho vyprávění se boj udál na hoře *Štok*, zvané Pivoňka a uvedl, že zde dal Břetislav po vítězství postavit pro augustiniány poustevníky chrám Panny Marie.³ Hájek se s pivoňským klášteřem se nejspíš nikdy neseznámil, protože ve skutečnosti se nachází v poměrně hlubokém údolí a můžeme předpokládat, že kapli s tehdejšími klášterním kostelem Zvěstování Panny Marie ztotožnil.

Německý název Pivoně, tj. *Stockau*, je odvozen od německého názvu pro kmen nebo pařez,⁴ na kterém údajně seděl během bitvy kníže Břetislav, přičemž dalšímu dějepisci, Bohuslavu Balbínovi měl být během jeho návštěvy Pivoňského kláštera tento pařez ukázán.⁵ Gelasius Dobner v druhé polovině 18. století tvrdil, že český název místa Pivoňka vznikl od slova *Bivanka*, přičemž tento tvar slova podle něj vznikl od slovesa *bíti*.⁶ O existenci malé kaple zasvěcené Janu Křtiteli s ostatky poustevníka Culmatia (Kolomana)⁷ je možné se dočíst v topografii Jaroslava Schallera *Topographie des Königreichs Böhmen: Klattaur Kreis* z konce 18. století.⁸ Schaller tak nejen převzal starší legendu, ale navíc ještě uvádí, že pod hlavním kostelním oltářem, zasvěceným Panně Marii se nacházel onen pařez, na kterém během bitvy seděl kníže Břetislav.⁹

¹ FRB II, 81.

² FRB III, 91.

³ FLAJŠHANS (ed.) 1923, 305.

⁴ MAUR 2006, 133.

⁵ MAUR 1998, 8. Vychází i Balbínova *Epitome historica rerum Bohemicarum*, 1677, 184

⁶ MAUR 2006, 134.

⁷ Tato poustevnická tradice je v regionální literatuře dosud uváděna, např. c

⁸ SCHALLER 1789, 81.

⁹ SCHALLER 1789, 82.

Josef Trajer ve svém topografickém díle *Historisch – statistische Beschreibung der Diöcese Budweis* rovněž pracuje s legendou a uvádí, že kaple byly na místě bitvy vystavěny dvě – jedna mariánská, druhá zasvěcená sv. Janu Křtiteli, která ale od nepaměti neexistuje.¹⁰ František Palacký v *Dějínách národu českého* však umístil bojiště z roku 1040 ke kostelíku sv. Václava u Brůdku mezi Všeruby a Kdyní¹¹ a zastavil tak další hledání důkazů pro pivoňské bojiště a případnou svatyni.¹²

Naposledy se lokalizací bitvy zabýval Jiří Jánský ve svém příspěvku ve *Vlastivědném sborníku muzea Šumavy*, nazvaném *Vítězné bitvy knížat Boleslava I. a Břetislava I. na česko-bavorské hranici v letech 955 a 1040*.¹³ Rekapituluje dosavadní bádání a předkládá dvě varianty místa bitvy – buď ve mezi Všeruby a Kdyní, tj. v tzv. Všerubském průsmyku nebo v pivoňském údolí, přičemž sám se kloní spíše na stranu Pivoně.¹⁴ Pivoňským údolím dřív vedla jedna z vedlejších (tzv. severní) větví řezenské stezky vedoucí z Horšovského Týna do Herštejnského sedla, podle Černého potoka a Pivoňky právě přes Pivoň.¹⁵

Vypořádáme – li se s legendami o bitvě a vezmeme v úvahu fakta, tak první písemnou zmínku o klášteře v Pivoni je za současného stavu poznání považována papežská bule *Ea que iudicio*, kterou papež Kliment IV. 30. srpna roku 1266¹⁶ potvrzuje listinu kardinála Štěpána Uherského z července téhož roku, jenž potvrzuje inkorporaci zde usazených pivoňských vilemitů pod augustiniánskou správou. Augustiniáni eremité formálně vznikli roku 1256, kdy byl tento nový řád potvrzen bulou *Licet Ecclesiae catholicae*, se závaznou řeholí

¹⁰TRAJER 1862, 802.

¹¹ To je cca 40 km jihovýchodním směrem od Pivoně

¹² PALACKÝ 1968, 212-225.

¹³ JÁNSKÝ 2016, 101-137.

¹⁴ Podrobněji k oběma bitvám MAUR 2001, JÁNSKÝ 2016.

¹⁵ Např. MAUR 2001,5-14. Ke shrnutí důkladného Maurova bádání se bakalářské práci jednoduše přiklonila Monika Beranová. BERANOVÁ 2014

¹⁶ CDB V/3 č. 1378.

sv. Augustina. Řád vznikl sloučením několika samostatných poustevnických kongregací, mezi nimiž byli i právě i vilemité.¹⁷ Ti se však z této unie ještě toho samého roku oddělili a fungovali opět jako samostatný řád. U vybraných klášterů bylo dojednáno, že zůstanou fungovat jako augustiniánské, což dokládá právě bula *Ea que iudicio*. Spolu s pivoňským klášteřem v ní byl jako vilemitský, později augustiniánský i klášter z našeho prostředí uveden Ostrov u Zaječova.¹⁸ Tento dokument nám primárně potvrzuje existenci bývalého vilemitského eremitoria v Pivoni a jeho začlenění pod řád sv. Augustina. O pár let později se Eduard Maur ve článku *Vilemitská epizoda v Čechách*,¹⁹ vydaném ve sborníku u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky *Od knížat ke králům*, zamýšlí nad možným vilemitským osídlením Pivoně a jeho důsledky. Stručně proto uvádí historii vilemitského hnutí, zmiňuje duchovního otce sv. Viléma z Malavalleva a rozvíjející se síť klášterů ve 12. a 13. století. Poukazuje zde na tvrzení Adalberta Kunzelmana v několikavazkovém díle *Geschichte der Deutschen Augustiner – eremiten* se dějinami augustiniánského řádu,²⁰ že mateřským klášteřem pivoňského vilemitského konventu mohl být klášter v bavorském Schöntalu, vzdálený jen několik kilometrů od dnešní hranice. Souhlasí tak s názorem Jaroslava Kadlece, který ve svém stručném německém textu *Die Anfänge des Augustinerklosters in Stockau (Pivoň)* v periodiku *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien* umístil vznik kláštera takto zpětně do 50. let 13.století.²¹ Petr Sommer a Pavel Vlček v Encyklopedii českých klášterů k založení kláštera uvádí, že *terminus post quem* poskytuje

¹⁷ Např. VLČEK/SOMER/FOLTÝN 1998, 105. Podrobněji v kapitole č.3.

¹⁸ (...) *incorporationem quarundam domorum Eremitarum ordini s. Wilhelmi, inter queas domus Vallis s. Johannis de Bivonia et de Insula s. Mariae, Pragensis diocesis nominantur, ordini Eremitarum s. Augustini iam tempore Alexandri IV., papae factam arbitraliter approbat.*

¹⁹ MAUR 2007.

²⁰ KUNZELMANN 1969, 30-37, 60-62.

²¹ KADLEC 1987, 93.

právě rok 1256 v souvislosti s bulou o sloučení poustevnických směrů pod řád sv. Augustina.²²

V listině potvrzené papežem se dnešní Pivoň nazývá *Vallis s. Johannis de Bivonia*, což můžeme přeložit jako údolí sv. Jana v Pivoni. Z tohoto názvu lze dovodit, že zde opravdu mohla existovat svatyně zasvěcená Janu Křtiteli. Ke konci 18. století přišel Gelasius Dobner s teorií, že původně byla na místě boje postavena kaplička, kterou ve 12. století získali vilemité a tu zas o dalších sto let později augustiniáni eremité.²³ I klášterní tradice v dochovaném urbáři pivoňského kláštera uvádí, že kníže Břetislav na místě budoucího kláštera nechal založit dva kostely – zasvěcené Panně Marii a sv. Janu Křtiteli.²⁴

Otázka existence a vzezření svatojánského objektu zůstává nadále otevřená. Snad by mohl být zachycen na obraze pocházejícím z pivoňského kláštera, dnes prezentovaném ve stálé expozici Muzea Chodska v Domažlicích. Obraz z počátku 17. století představuje onu bitvu Břetislava I. s Jindřichem, přičemž v pozadí je namalovaný pivoňský klášter se dvěma svatyněmi. Ta vyšší by mohla podle svého umístění a východního průčelí odpovídat dnešnímu kostelu Zvěstování Panny Marie, druhá sakrální stavba – nejspíš tedy kaple sv. Jana Křtitele je částečně schovaná za budovami konventu západním směrem a vypadá jako jednoduchá kaple se sanktusníkem. [1] Je ovšem otázkou, jak velký dokumentační význam můžeme obrazu přikládat a zda je jeho datace uváděná muzeem správná. Na státním hradu a zámku v Horšovském Týně je umístěn další obraz pivoňského kláštera, a to z počátku 18. století, který zachycuje přímo klášterní areál po barokní přestavbě. Téměř identická je pozdější verze obrazu, vystavená v expozici Muzea Chodska, která opět zachycuje klášterní areál, tentokrát na počátku 19. století. Na obraze je dobře rozeznatelný klášterní kostel, čtyři křídla konventu a ze západní strany na ně navazující také čtyři křídla

²² VLČEK/SOMMER/FOLTÝN 1998, 372-4.

²³ MAUR 2006, 134.

²⁴ NA ŘA. č. 178

hospodářského dvora. Na jižní straně areálu u zahrad, pod setkáním jižních křídel konventu a hospodářství je patrná malá stavba obdélného půdorysu, se vstupem a dvěma okny na jižní straně, střechou stejné barvy jako střechy konventu a sanktusníkem. [2]

Ze současných badatelů se vzniku kláštera nejvíce věnoval historik Eduard Maur. Ve článku *Počátky pivoňského kláštera*, publikovaném ve sborníku *Památky západočeského kraje* předložil možnost soukromého založení pivoňského kláštera, a to v souvislosti s hradem Starý Herštejn, jehož zřícenina se nachází asi pět kilometrů od obce Pivoň a jeho původ rovněž není dosud osvětlený.²⁵ Zohledňuje přitom starší teorii J. V. Šimáka, uvedenou v prvním díle *Českých dějin*, kde klade založení kláštera až do doby po roce 1331, tj. poté, kdy hrad koupil pražský biskup Jan IV. z Dražic.²⁶ V klasické přehledové publikaci *Encyklopedie českých hradů*²⁷ od Tomáše Durdíka a v následné rozšiřující knize *Zříceniny hradů, tvrzí a zámků- západní Čechy* stojí, že se jednalo o hrad bergfritového typu, nejspíše šlechtického založení před rokem 1270, hornofalckými šlechtici- pány ze Schwarzenbrugu.²⁸ Podle výstupů z výzkumu Jiřího Jánského, publikovaného pod názvem *Dějiny hradu Starého Herštejna a vztahu jeho držitelů k pivoňskému klášteru* vlastnili hrad v 50. letech 13. století bavorští Hirnehimové a Jánský se tak domnívá, že nelze ani vyloučit vznik kláštera právě ve spojitosti s tímto církevním rodem, který působil v církevním prostředí.²⁹ Přehledová publikace Martina Čechury *Zaniklé kostely Čech* rovněž připomíná, že by se mohlo jednat o šlechtickou fundaci, spojenou s pány z výše zmiňovaného Herštejna.³⁰

²⁵ MAUR 1999.

²⁶ ŠIMÁK 1938, 597.

²⁷ DURDÍK 1999, 267.

²⁸ DURDÍK/SUŠICKÝ 2005, 203-5.

²⁹ JÁNSKÝ 2011.

³⁰ ČECHURA M. 2012, 177.

Jaroslav Čechura v recenzi ve sborníku *Minulostí západočeského kraje XX.* nabízí úvahu, že kostel mohl vzniknout jako samostatná, předklášterní stavba, ke které byli augustiniáni poději přivedeni. Vzhledem k zástavě pivoňských statků Zikmundem Lucemburským uvádí, by se mohlo jednat o klášter, jehož zakladatelská práva patřila panovníkovu. Velmi opatrně tak nastiňuje možnost uvažování o presbytáři pivoňského kláštera jako o součásti přemyslovské dvorské architektury.³¹ V regionální publikaci *Český les-příroda, historie, život* rovněž není vilemitská minulost pivoňského klášterního areálu zmiňována a doba jeho vzniku, pravděpodobně převzatá z jiných publikací je bez jakéhokoli komentáře stanovena do druhé poloviny 13. století.³² Přehledová publikace *Umělecké památky Čech* uvádí, že byl klášter s kostelem založen ve druhé polovině 13. století.³³ Aktualizované pozdější vydání tuto dataci ponechává.³⁴ Regionální publikace *Čím ožívá krajina: Osudy 129 kostelů na Domažlicku a Tachovsku 1990-2002* uvádí, že neověřené historické zprávy kladou počátky zdejší mnišské komunity do období kolem poloviny 12. století.³⁵

Pro tuto práci je velmi důležitý souhrn ze záchranných archeologických výzkumů klášterního areálu, publikovaný v periodiku *Archeologie západních Čech* ve článku *Archeologický výzkum kláštera v Pivoni (okr. Domažlice)*.³⁶ Jeho autor Pavel Břicháček v něm přejímá Maurovu dataci založení samotného kláštera do 50. let 13. století a popisuje nálezy kůlových jam, které mohou být ještě starší a je možné spojit je s počátky vilemitského eremitoria. V rámci průzkumů byla odhalena poloha původního středověkého kamenného kláštera, a to jihovýchodně od dnešního kostela směrem k potoku, kde je dnes malá loučka. Stavební schéma kláštera Břicháček odhaduje jako klasické středověké,

³¹ ČECHURA 1984. K tomuto tématu více v následující kapitole

³² DUDÁK 2005, 362.

³³ WIRTH (ed.) 1954, 60.

³⁴ POCHÉ (ed.) 1980, 60.

³⁵ VYŠOHLÍD/PROCHÁZKA 2003.

³⁶ BŘICHÁČEK 2018.

s rajskou zahradou obklopenou ambity a ze tří stran přilehlými konventními budovami. Výstavbu kamenného kláštera datuje do 60. let 13. století. V textu poukazuje na možné spojitosti pivoňského areálu s konventy italských vilemitů, což bude rozebráno v následujících kapitolách.

1.2 Ke stavebnímu provedení a hodnocení presbytáře

Na počátek kapitoly o shrnutí dosavadního poznatků k raně gotickému presbytář kostela Zvěstování Panny Marie v Pivoni považuji za podstatné alespoň v krátkosti popsat současný stav kostela a hlavně presbytáře, aby bylo patrné, k čemu se badatelé vyjadřovali. Následně budou jejich názory uvedeny chronologicky podle data publikování.

Kostel Zvěstování Panny Marie je na první pohled kombinací stavebních prvků z více etap, přičemž převažuje raně gotická, kterou zastupuje zmiňovaný presbytář obdélného tvaru se dvěma křížovými poli – východním čtvercovým a západním mírně obdélným. Klenební nosný systém je tvořen ve východních rozích presbytáře trojicemi svazkových přípor, na rozhraní polí pětisvazkovými, u vítězného oblouku jsou přítomné pouze vysoko osazené košovité konzoly. Přípory stojí na vysokých patkách se zaobleným horním i dolním talířem, jsou propojeny rovnými ploškami a nahoře nesou kalichovité hlavice s vykloněnými rýhovanými listy a nerozvitými bobulemi (poupátky) ve dvou úrovních. Žebra kleneb mají vejčitý profil, členěný drobným výžlabkem. V osách kleneb jsou dva svorníky – na východním je možné rozeznat motiv listoví, západní tvoří věnec z listů obklopující rozetu. Severní konzola u vítězného oblouku dvoudílná, zdobená plochými reliéfními listky, jižní pokrývají listky palmetové. Východní stěna presbytáře má dvě okna-spodní zazděné hrotité a horní kruhové, které se navzájem dotýkají. Ze západní strany se na presbytář napojuje barokní jednolodí. V jižní stěně presbytáře je patrný pozůstatek zazděného lomeného okénka, zakrytý novověkou věží, jejíž spodní část je tvořena sakristií. V rohu svíraném

vnější severní stranou presbytáře a navazující lodi je patrný výběh žebrové klenby.

Jako první se k podobě presbytáře a jeho možnému původu vyjádřil na konci 50. let Václav Mencl ve člancích *Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách*³⁷ a *Hrad pražského biskupa v Horšovském Týně*.³⁸ V těchto pracích datoval pivoňský presbytář do 70. let 13. století a připsal jeho vytvoření horšovskotýnské hradní huti Jana III. z Dražic. Při důkladném porovnání architektonických prvků kaple a pivoňského presbytáře však můžeme dojít k závěru, že provedení kalichovitých hlavic s listy a nerozvitými květy (bobulemi), svazkových přípor a jejich silnějších patek či svorníků s motivem listoví je odlišné. To pivoňské působí archaicky, je mnohem subtilnější a na rozdíl od horšovskotýnského provedení se nejeví jako úplně typické pro přemyslovskou architekturu 13. století.

V polovině 50. let minulého století kostel Zvěstování Panny Marie vyhořel a uvažovalo se jeho demolici.³⁹ Nakonec bylo o dvě dekády později přistoupeno k jeho záchraně a současně byl v letech 1978-9 proveden stavebně historický průzkum⁴⁰, který zajišťoval Dobroslav Líbal jako vedoucí ateliéru zaměřeného na stavebně historický průzkum památkových objektů a městských celků při SÚRPMO. Zpráva ze stavebně historického průzkumu byla vypracovaná dle tehdejší Líbalovy metodiky.⁴¹ Textová část obsahuje dějiny kostela, jeho architektonický rozbor, stavební historii objektu, uměleckohistorické zhodnocení a náměty pro regeneraci. Dále plánovou přílohu, grafické vyhodnocení a fotodokumentaci tehdejšího stavu.

³⁷ MENCL 1958.

³⁸ MENCL 1959, 5-12.

³⁹ Více v kapitole 3 této práce

⁴⁰ HEROUTOVÁ/LÍBAL/LIŠKOVÁ/NOVOSADOVÁ 1979.

⁴¹ Nejnověji k metodice SHP s odkazy na další literaturu: BERÁNEK/MACEK 2015

Umělecko – historické zhodnocení, jehož autorem je Dobroslav Líbal upozorňuje na možné vlivy cisterciácké románské architektury, hlavně díky východnímu průčelí presbytáře, kde se lomené, později zazděné okno, které se svým kamenným ostěním lehce dotýká okna kruhového, které je mírně vyosené na severní stranu. Pro kalichovité hlavice s listovým a bobulemi hledá německé paralely z 1. poloviny 13. století, např. v kostele sv. Sebalda v Norimberku. Profilace v patkách klenebních žeber – vejcovitá se segmentovým koncem – je zde shledána obdobná jako ve východním poli jižní boční lodi kostela sv. Františka v Anežském klášteře v Praze a píseckého hradu. Závěrem zhodnocení je shrnutí, že prvky rané gotiky dochované v presbytáři je možné zařadit mezi nejranější středoevropské ukázky a časově tak umístit pivoňský presbytář do přelomu první a druhé čtvrtiny 13. století. Tvarosloví těchto architektonických prvků se dle Líbala výrazně liší od tehdejší domácí produkce a mohly souviset některou z cisterciáckých hutí v jižním Německu.⁴² Tato úvaha je výrazným posunem oproti předchozí Menclově teorii a ohledem na vývoj historicko – politický vývoj regionu možná i přesnější.

K 65. narozeninám věnoval Dobroslavu Líbalovi článek v *Umění 25* nazvaný *Konstrukce a tvar středověkých kleneb* Jan Muk mladší. Zmiňuje se zde o žebrové klenbě pivoňského presbytáře, která podle něj patří mezi nejstarší v Čechách a datuje ji dle Líbala do druhé čtvrtiny 13. století.⁴³

Hodnocení ze stavebně historického průzkumu Líbal posléze doplnil a publikoval v roce 1982 ve výše zmiňovaném článku *Raně gotický presbytář bývalého klášterního kostela v Pivoni* v *Umění 30*,⁴⁴ kde opakuje, že charakter presbytáře je ojedinělý, ovlivněný románskou cisterciáckou architekturou. Doplnuje také, že obdobné upořádání oken jako na východní straně pivoňského presbytáře bylo i na počátku 12. století na východním průčelí oseckého

⁴² LÍBAL 1979, 56.

⁴³ MUK 1977.

⁴⁴ LÍBAL 1982.

klášterního kostela. Obdobně profilované patky svazkových přípor shledává u bývalého dvojlovního refektáře na cisterciáckém Velehradě a datuje jejich vznik kolem roku 1225. U kalichovitých, poupátkových hlavic upozorňuje, že byly použity ve francouzské rané gotice 12. století a na východ od toku Rýna se objevily již kolem roku 1220 a uvádí, že vznikly jako ohlas na jihoněmecké formy hlavic. V našem prostředí vidí nejbližší obdobné v presbytáři tišnovské baziliky ze 40 let 13. století. Závěrem ponechává svou širší prvotní dataci na přelom první a druhé třetiny 13. století.⁴⁵

V roce 1982 věnoval Pivoni pozornost i Jiří Kuthan v publikaci *Umění doby posledních Přemyslovců*. Podle slohového charakteru datuje presbytář do doby kolem roku 1260-70,⁴⁶ a odkazuje na názor Václava Mencla, viz výše. Členění presbytáře hodnotí jako elegantní, na jedné z klenebních konzol vidí odezvu klasické gotiky, kterou datuje do druhé poloviny 13. století

Dobroslav Líbal se k pivoňskému presbytáři vrátil ještě v dalších statích, ovšem uvedenou dataci vždy ponechává, pouze v kapitole, kterou editoval pro *Dějiny českého výtvarného umění* uvádí jako dob vzniku jen druhou čtvrtinu 13.stol.⁴⁷

V době porevoluční vyšla regionálnímu historikovi Zdeňku Procházce publikace *Historické náhrobníky okresu Domažlice*. Ve stručném úvodu k části věnované pivoňskému kostelu zmiňuje, že výstavba kostela spadá do období kolem roku 1225, bez jakéhokoliv odůvodnění.⁴⁸ Můžeme předpokládat, že se jedná o převzetí již známé Líbalovy datace.

Následně Jiří Kuthan v přehledové publikaci *Česká architektura posledních Přemyslovců* rozvádí úvahy k pivoňskému presbytáři takovým směrem, že by jeho prapůvodním vzorem mohla být architektura doby francouzského krále

⁴⁵ Více v kapitole č.4

⁴⁶ KUTHAN 1982, 247.

⁴⁷ LÍBAL 1984, 144-215.

⁴⁸ PROCHÁZKA 1990.

Filipa Augusta (tj. poslední třetina 12. a první třetina 13.století). Svou dataci podkládá doporučením augustiniánů papeže Urbana IV.⁴⁹ Přemyslu Otakaru II. a ponechává ji kolem roků 1260-70 ponechává a do podrobnějšího rozboru se nepouští.⁵⁰

V *Encyklopedii Českých kostelů a klášterů* Petr Sommer a Pavel Vlček přebírají datování presbytáře Jiřího Kuthana do let 1260-70, a to primárně z důvodu, že pro Líbalovu ranější dataci neexistují žádné písemné zprávy. Vilemitskou přítomnost na tomto místě také nepředpokládají a tvrdí, že v první polovině 13. století byla tato společenství většinou italská.⁵¹ Opomíjí ale fakt, že ve 40. letech 13 století se vilemité začali šířit do dalších zemí Evropy.⁵²

Na sklonku minulého století opět publikuje Dobroslav Líbal. Presbytář zmiňuje v příspěvku *Postavení středověké architektury západních Čech v rámci výtvarné kultury českého státu*⁵³ ve sborníku *Gotika v západních Čechách (1230-1530)* samozřejmě i v *Katalogu gotické architektury v České republice do husitských válek*.⁵⁴

V roce 2016 vyšel v periodiku *Minulostí západočeského kraje* č. 51 důkladný text Miroslava Kováře, nazvaný *Na okraj k opomíjeným formám raně gotického presbytáře augustiniánského (dříve vilemitského) kláštera v Pivoni*. Počátky vilemitského eremitoria Kovář datuje mezi roky 1250-60 a výstavu presbytáře nejdříve do 60. let 13. století. Primárně se však v článku zabývá objektem, který stál při severní straně presbytáře, přičemž dle dochovaného dílce pětiboké přípory a části výběhu žebrové klenby usuzuje, že by tento objekt mohl být zaklenut pomocí dvou křížových klenebních polí a analogicky podle

⁴⁹ CDB V/1 č.364

⁵⁰ KUTHAN 1994.

⁵¹ VLČEK/SOMMER/FOLTÝN 1998, 374.

⁵² Více k tomuto tématu v kapitole č. 3.

⁵³ LÍBAL 1998.

⁵⁴ LÍBAL 2001.

dochovaného zbytku žebroví datuje bývalou prostoru po severní straně presbytáře do doby vlády Přemysla Otakara II, tj. přibližně do 60.-70. let 13. století. Uvádí, že je pravděpodobné, aby tato další, severní část kostela vyrůstala nedlouho po výstavbě hlavního chóru nebo v návaznosti na něj.⁵⁵

Zjištění Miroslava Kováře doplnil *Archeologie západních Čech 9/1* o dva roky později výše zmiňovaný výstup z archeologických průzkumů vedených Pavlem Břicháčkem., který poblíž severní strany dnešního presbytáře odkryl další pozůstatky gotického zdiva a dle nákresů je toho názoru, že na tomto místě byl prostor sklenut třemi křížovými poli.⁵⁶ Ohledně doby výstavby presbytáře přejímá Kuthanovu dataci. Na tomto místě je nutné připomenout, že primárním účelem záchranných archeologických výzkumů, o jejichž výstupy se zde jedná, bylo získání informací o geologickém podloží lokality pro budoucí stavební práce v bývalém konventu a nikoli o samotný systematický výzkum kostela a kláštera, který by mohl poznání ještě více objasnit.

⁵⁵ KOVÁŘ 2016, 221.

⁵⁶ BŘICHÁČEK 2018, 103. K tématu více v kapitole 4.

2. Dějinné okolnosti vzniku klášterního areálu a jeho stavební vývoj do josefinských reforem

Tento přehled není hlavním předmětem této práce, slouží pouze k uvedení kontextu při bádání ke vzniku raně gotického presbytáře. Následné nastínění stavebního vývoje areálu v pozdější době poslouží pro poslední kapitolu této práce.

Prvním písemným pramenem, o který se při hledání počátků pivoňského kláštera můžeme opřít, je již zmiňovaná bula *Ea que iudicio* z 30. srpna roku 1266, která potvrzuje přechod vilemitského konventu Pivoň pod augustiniánský řád.⁵⁷ Počátky vilemitů můžeme hledat v severní Itálii na přelomu 12. a 13.století, kdy se v reakci na rozvoj měst rozšířila eremitská, tj. poustevnická hnutí. Patřili k jednomu z nejstarších, přičemž za jejich duchovního otce byl považován sv. Vilém z Malavalle, který působil v Toskánsku, který zemřel roku 1157.⁵⁸ Záhy po jeho smrti přejali další poustevníci asketický způsob života – chodili bosí, dodržovali mlčenlivost, přísné půsty, věnovali se fyzické práci, dodržovali poslušnost vůči představeným, a tak se eremitoria začala postupně měnit v organizovaný řád. Za vlády papeže Řehoře IX (1227-1241) se řádovému společenství ještě více přiblížili, kdy jim nařídil užívat řádový oděv (kutnu z nebarvené vlněné látky), převzít benediktinskou řeholi a některé mírnější cisterciácké zvyklosti.⁵⁹ Značné podpory se jim dostalo i za vlády papeže Inocence IV (1243-1254), který upevnil jejich organizaci a vilemité začali se šířit po dnešní Francii, Holandsku, Belgii až do Německa, Rakouska, a i do Čech a Uher.

Vývoj řádu augustiniánů eremitů se zpočátku ubíral obdobným směrem, tj. vycházel z toskánských a lombardských eremitorií. Řádová historiografie se sice

⁵⁷ CDB V/3 č.1378.

⁵⁸ MAUR 2007, 238.

⁵⁹ MAUR 2007, 239.

snažila navázat přímo na sv. Augustina, jehož řeholi některé toskánské poustevnické komunity přijaly, ale ve skutečnosti přímá kontinuita neexistovala.⁶⁰ Roku 1243 bylo těmto komunitám papežskou kurií nařízeno, aby si zvolily společného generálního převora a přijaly zvláštní konstituce. Následně došlo k rychlé expanzi – na konci 40. let 13. století se augustiniáni dostali do Španělska, Uher a dnešního Německa.⁶¹ Roku 1255 požádal kardinál Richard Annibaldi převory eremitských společenství vilemitů, augustiniánů, janbonitů a brittinů, aby se sešli v chrámu Santa Maria del Popolo v Římě, kde jim předložil žádost papeže Alexandra IV., aby se tato společenství spojila v nový řád, který se nazval dle nevýznamnější eremitské skupiny, tj. augustiniány poustevníky. Papežem bylo nové řádové společenství schváleno papežskou bulou *Licet ecclesie* z 9. dubna roku 1256. Řádovým oděvem byla určena černá kutna a členům byla nařízena přísná chudoba s tím, že by se měli přesunout do měst a být orientovaný na duchovní péči.⁶² Smyslem a cílem augustiniánského řádu by mělo být hledání Boha v hlubokém bratrském životě, uskutečňovaném v co největší jednotě a pospolitosti. Řád neměl určenou žádnou zvláštní činnost, měli žít v pokoře a osobní chudobě. Jejich hlavním posláním dodnes je městská duchovní správa a vzdělávání.⁶³

Proti nově vzniklému unijnímu společenství nejvíce brojili vilemité, neboť by museli zcela změnit své zvyklosti, přestěhovat se z poustevn do měst, složit slib chudoby a bojovat proti heretickým učením.⁶⁴ Dařilo se jim však získávat výjimky oproti pravidlům unijního společenství, až nakonec v srpnu roku 1256 byla unie vilemitů s ostatními eremitskými kongregacemi zrušena a dostalo se jim ujištění od papeže Alexandra IV., že mohou zůstat u benediktinské řehole a

⁶⁰ MAUR 2007, 242.

⁶¹ MAUR 2007, 240.

⁶² BUBEN 2007, 17.

⁶³ BUBEN 2007, 12.

⁶⁴ BŘICHÁČEK 2018, 90.

jim bylo uděleno označení *ordo eremiticus*, čímž se prakticky stali samostatným řádem.⁶⁵ Tato vilemitská „vzpouora“ nebyla však zcela úspěšná a některé bývalé vilemitské konventy zůstaly augustiniánskými. V Bavorsku donutil řezenský biskup Leo roku 1263 k přestupu pod křídla augustiniánů dosud vilemitské konventy Seemanshausen Landshutu a Schöntal u Waldmünchenu, tj. jen několik kilometrů od dnešních hranic, kam byl přenesen ze Steinbühlu, kde je připomínán roku 1253.⁶⁶ Téhož roku se dostala podstatná zpráva od papeže Urbana IV. Přemyslu Otakarovi II., ve které mu papež doporučil, aby nově konstituovaný řád augustiniánů eremitů vzal pod svoji ochranu a dále podporoval.⁶⁷ O dva roky později papež dokonce nařídil všem duchovním v Říši a v Čechách, aby řádu dovolili v řádě nabytých místech stavět své domy a kostely.⁶⁸

Spory utichly až když kardinál prorektor vilemitů Štěpán Uherský rozhodl, že všechny kláštery v Německu, dva v Čechách a dva v Uhrách mají s výjimkou tří německých zůstat augustiniánskými a bulu *Ea que iudicio* v srpnu roku 1266 stvrdil papež Kliment IV.⁶⁹

Podle Eduarda Maura svědčí pro vilemitský původ pivoňského kláštera i fakt, že ve vilemitský řád měl mariánské patrocinium ve značné oblibě a upozorňuje, že některé německé vilemitské kláštery měly jméno Panny Marie přímo ve svém názvu- např. Marienthal u Hagenau, Marienforte ve Schwarzwaldu, Marienbronn u Štrasburku a přímo v Schönthalu byl kostel zasvěcený Panně Marii.⁷⁰ To samé bychom ale mohli tvrdit o řádu cisterciáků, pro nějž je

⁶⁵ MAUR 1999, 26.

⁶⁶ MAUR 1999, 17.

⁶⁷ CDB V/1 č. 364.

⁶⁸ CDB V/3 č. 1322.

⁶⁹ CDB V/3 č. 1378.

⁷⁰ MAUR 2007, 244.

mariánské patrocinium typické, stejně tak jako zasvěcení možné kaple sv. Janu Křiteli.⁷¹

Českými historiky byl za první doloženou zmínku o pivoňském klášteře dlouho považován zápis v berním registru plzeňského kraje z roku 1379.⁷² Z tohoto zachycení Jaroslav Čechura usoudil, že klášter v tu dobu nedisponoval potřebnými panovnickými privilegii, díky kterým by byly klášterní statky vyňaty z krajské správy.⁷³ Ovšem z roku 1421 se dochovala zmínka o zastavení některých pivoňských statků císařem Zikmundem, což znamená, že toto právo vykonávali čeští panovníci, na které ale teoreticky mohlo přejít ze šlechtického zakladatele.⁷⁴ K otázce možného založení více v kapitole č.5.

Fungující augustiniánský klášter byl pravděpodobně poničen husity roku 1424⁷⁵, stejně jako blízký konvent v bavorském Schönthalu, na jehož místě již nejsou patrné pozůstatky starší stavby.⁷⁶

Poté došlo k dodnes nespecifikované stavební obnově kláštera, která byla zlikvidována požárem roku 1573.⁷⁷ Tehdejší převor Kašpar Malesius provedl další obnovu areálu, která byla dokončena v 90. letech 16. století. Převor byl tehdy pochválen ve zprávě provinciála řádu za to, že obnovil klášter a klášterní chrám, který zastřešil a znovu zařídil. Také nechal kolem areálu vystavět obvodovou zeď.⁷⁸

Klášter se nevyhnul ani drancování švédských vojsk v letech 1621 a 1648, a proto bylo ve druhé polovině 17. století přistoupeno k další přestavbě kláštera a kostela Zvěstování Panny Marie. Bylo vybudováno křídlo jižní, s novým

⁷¹ Např: CHARVÁTOVÁ 1998, 2002,2009.

⁷² EMLER 1876, 21. K majetkovým poměrům kláštera a jeho držbám ve středověku dále MAUR 1999, 20-25.

⁷³ ČECHURA 1985, 20.

⁷⁴ ČECHURA 1984, 204.

⁷⁵ BŘICHÁČEK 2018, 92.

⁷⁶ Konvent i kostel jsou z doby barokní, po požáru v roce 1833 byl kostel upraven a rozšířen. Klášter byl na počátku 19. století zrušen a kostel dnes slouží jako farní.

⁷⁷ BUBEN 2007, 41-2.

⁷⁸ NOVOSADOVÁ 1979, 4.

refektářem a patrem s celami. V raně gotickém presbytáři byla zvětšena okna a napojeno se na něj dnešní zvýšené jednolodí.⁷⁹ Jako stavitel byl v konventních statutech uveden Ital *Dominico Androi*.⁸⁰ Západní průčelí se ještě nedotýkalo konventních budov jako dnes a portál nesl rok dokončení stavby kostela, tj. 1691. V další stavební etapě byla obnovena další křídla kláštera a vybudovány jejich ambity. V roce 1722 došlo k dostavbě chóru kostela a jeho propojení s vedlejšími křídly právě do nových ambitů. Tím pádem vzniklo nové průčelí kostela a něj byl přenesen portál s datací stavby barokní lodi.⁸¹ Areál by tak tvořen třemi uzavřenými dvory, vzájemně propojenými branami. V prvním stál kostel s věží, druh dvůr tvořil samotný konvent a třetí západním směrem stály hospodářské budovy a pod klášterem vznikly terasovité zahrady na jihovýchodním nároží konventu, spojené schodištěm.⁸² Tak, jak ukazuje obraz z Muzea Chodska, viz obr. č.2. této práce. Po zrušení kláštera dekretem císaře Josefa II. z 8. září roku 1787⁸³ propadlo jeho jmění Náboženskému fondu a z konventního chrámu se stal farní kostel.⁸⁴

⁷⁹ JESENSKÝ/MUK/NOVOSADOVÁ/VLČEK/VOJTÍŠKOVÁ 1990, 35.

⁸⁰ NOVOSADOVÁ 1979, 5.

⁸¹ JESENSKÝ/MUK/NOVOSADOVÁ/VLČEK/VOJTÍŠKOVÁ 1990, 37.

⁸² JESENSKÝ/MUK/NOVOSADOVÁ/VLČEK/VOJTÍŠKOVÁ 1990 37.

⁸³ SOMMER/VLČEK 1998, 373.

⁸⁴ Stvrzuje farní kronika v SOA Domažlice karton č. 335, inv.č.1.

3. Středověká architektura pivoňského presbytáře

Přestože bylo raně gotickému presbytáři pivoňského kostela Zvěstování Panny v minulosti věnováno již několik odborných statí a celému kostelu dokonce i jeden podrobnější stavebně historický průzkum, výsledky bádání nejsou stále jednoznačné.⁸⁵ Historici Jaroslav Kadlec a Eduard Maur se koncem 20. století se shodli, že na místě klášterního areálu mohlo fungovat od 50. let 12. století vilemitské eremitorium, které dokládá bula *Ea que iudicio* z roku 1266, jenž nařizuje zdůrazňuje převedení tohoto vilemitského sídla řádu augustiniánů⁸⁶

Stále však neznáme období vzniku presbytáře, což by významně mohlo pomoci k určení nejen období výstavby gotického kostela a kláštera, ale hlavně i k určení řádu, hnutí či světského fundátora, který by stavbu inicioval. Badatelé, kteří se zabývali architekturou presbytáře, se názory k období jeho vzniku různí, a to v rozmezí od dvacátých až do sedmdesátých let 13. století.

Jako první se k určení pivoňského presbytáře vyjádřil na konci padesátých let minulého století Václav Mencl, který jeho vznik dával do souvislosti s výstavbou biskupského hradu v nedalekém Horšovském Týně, přesněji s architekturou hradní kaple, a datoval ho do 70. let 13. století.⁸⁷ Na Menclovu dataci částečně navázal Jiří Kuthan, který usoudil, že presbytář mohl vyrůst v době kolem 1260-70, i s ohledem na doporučení augustiniánského řádu Přemyslu Otakarovi II. papežem Urbanem roku 1263.⁸⁸

Za nejstarší, z přelomu první a druhé čtvrtiny 13. století, považoval obdélný presbytář Dobroslav Líbal, který se podílel na stavebně historickém průzkumu z konce sedmdesátých let minulého století.⁸⁹

⁸⁵ Viz kapitola č.2

⁸⁶ CDB V/3 č. 1378.

⁸⁷ MENCL 1959, 5-12. Vzájemný vztah obou významných památek však byl Jiřím Kuthanem oprávněně vyloučen. Kuthan 1994, 302. Naposledy k horšovskotýnské hradní kapli věnoval František Záruba. ZÁRUBA 2016.

⁸⁸ KUTHAN 1994, 302.

⁸⁹ Např. LÍBAL 1982, 2001.

Autoři nejnovějších příspěvků k pivoňskému klášteru, tj. Miroslav Kovář⁹⁰ a Pavel Břicháček,⁹¹ pak primárně vycházejí z publikovaných statí historika Eduarda Maura, jenž se založením kláštera a dějinami jeho okolí dlouhodobě zabývá.⁹² Počátek výstavby presbytáře tak řadí přibližně do šedesátých let 13. století.

V následujícím textu bude předložen popis dochovaného raně gotického presbytáře pivoňského kostela Zvěstování Panny Marie a představeny jeho co možná nejbližší možné analogie. V tomto duchu bude věnována pozornost i některým jednotlivým architektonickým prvkům, které lze považovat za zásadní. To vše v reakci na dosavadní bádání. Na tomto místě je třeba zdůraznit, že předmětem této části diplomové práce není problematika barokního jednolodí kostela.

3.1 Poloha kláštera, tvar presbytáře

Areál bývalého kláštera v Pivoni stojí dodnes v mírném svahu na východním okraji obce Pivoň – Mnichov, která leží přibližně 20 kilometrů od Domažlic severozápadním směrem a čítá asi na 40 stálých obyvatel. Dominantou obce je nejen areál bývalého kláštera, který v současnosti chátrá, ale i soustava rybníků na potoce jménem Pivoňka, která v minulosti patřila do klášterního majetku. Klášter samotný má poměrně strategickou polohu, z jedné strany je chráněný srázem hory Lysé, dříve se nad a pod ním na jižní straně rozprostíraly terasovité zahrady. Samotná obec pak leží v hlubokém údolí, kudy kdysi vedla zemská stezka vedoucí z Řezna do Prahy.⁹³ [3]

Kostel Zvěstování Panny Marie je také prvním, co přichází ke klášteru spatří. Nápadné východní průčelí presbytáře má dvoupatrový okenní rozvrh – níže je

⁹⁰ KOVÁŘ 2016.

⁹¹ BŘICHÁČEK 2018.

⁹² MAUR 1999, MAUR 2006, MAUR 2007.

⁹³ Např. MAUR 2001

patrné ostění mírně zahroceného gotického okna, nad nímž vzápětí navazuje okno kruhové. Z jižní strany přiléhá k presbytáři věž s renesančními základy, za kterou je pak viditelné jedno z křídel barokního konventu, na který navazoval uzavřený hospodářský dvůr, z něž se do dnešní doby dochovalo jen jedno křídlo. Půdorys dochovaného kostela je prostý – na obdélný raně gotický presbytář navazuje širší jednodolí vystavěné v devadesátých letech 17. století, propojené při západním vstupním průčelí s konventními budovami.⁹⁴[obr.] Presbytář je sklenutý na dvě pole, (východní čtvercové a západní obdélné) křížovou žebrovou klenbou, jež jsou oddělená meziklenebním pásem.

Pavel Břicháček na základě poznatků z archeologických výzkumů provedl rekonstrukci půdorysu klášterního kostela Zvěstování Panny Marie. V článku shrnujícím jednotlivé výzkumy publikoval půdorys [4], na kterém černě vyznačené zdivo značí dodnes dochované, tj. presbytář, sklenutý na dvě pole. Dále na severní straně presbytáře rekonstruuje trojpolí možné kaple či sakristie, na jižní straně klenební členění neuvádí. Severní a jižní obvodová zeď zároveň ohraničuje prostor lodi kostela, který je oproti dnešnímu, tj. baroknímu, širší. K dataci presbytáře samotného se nevyjadřuje, ale uvádí, že výstavba kostela mohla trvat až do přelomu 13. a 14. století, vzhledem k spárám v dochovaném zdivu z různých časových období.⁹⁵ Po jižní straně tohoto kostela se nacházel areál gotického kláštera, jehož rajský dvůr byl ze tří stran obklopený ambitem. Břicháček odhaduje dataci nalezených základů a zdiva do šedesátých let 13. století.⁹⁶ Sám uvádí, že pro definitivní určení podoby starého kláštera by bylo třeba provést důkladnější hloubkový archeologický výzkum, s čímž nelze nesouhlasit. V závěru své práce navrhuje italské paralely pro podoby pivoňského závěru – nachází je v cisterciáckém chrámu v lombardské Follině, v dominikánském kostele San Giovanni in Canale v Piacenze, či v klášterním

⁹⁴ JESENSKÝ/MUK/NOVOSADOVÁ/VLČEK/VOJTÍŠKOVÁ 1990, 35

⁹⁵ BŘICHÁČEK 2018, 110.

⁹⁶ BŘICHÁČEK 2018, 90.

kostele minoritů v Cortoně.⁹⁷ Vilemité sice původně ze severní Itálie pocházeli, ovšem dávat pravoúhlý typ presbytáře nebo okenní rozvrh v jeho východním průčelí do přímého vztahu se severoitalským prostředím, se nejeví pro sakrální stavbu stojící hluboko v Českém Lese úplně šťastné. Příklady pravoúhlých závěrů lze najít blíže našemu prostředí, a to jednak přímo v Čechách nebo pro naše země, jak z historického, tak kulturního hlediska, tak důležitém Podunají.

Pravoúhlý závěr můžeme považovat jeden z typických rysů architektury cisterciáckých řádů, přičemž na něj obvykle navazují na obou bocích čtverhranné kaple.⁹⁸ Pravoúhlý tvar presbytáře míval kostel bývalého cisterciáckého kláštera v Oseku,⁹⁹ podle pramenů je chrám doložen k roku 1221.¹⁰⁰ Vzájemný vztah Oseku a Pivoně umocňuje i téměř identický půdorysný rozvrh závěrových částí obou chrámů. Dalším signifikantním příkladem pravoúhlého chóru na našem území byl např. závěr kostela cisterciáckého opatství v Hradišti nad Jizerou, který je podle dochovaných součástí kleneb datován Jiřím Kuthanem do třicátých až čtyřicátých let 13. století.¹⁰¹

Rozměrově je pivoňskému klášternímu kostelu velmi podobný bývalý klášterní kostel dnes již zaniklého cisterciáckého opatství v Bélapatfalvě, tj. v dnešním severovýchodním Maďarsku. Jeho chór je rovněž pravoúhlý, pouze s jedním klenutým polem. Někdejší cisterciácké opatství bylo založeno v roce 1234.¹⁰² Rozměrově obdobné a rovněž s pravoúhlým presbytářem jsou i již Líbalem zmiňované cisterciácké kostely v Malopolsku – Sulejow, Koprzywnica a Wachock.¹⁰³

⁹⁷ BŘICHÁČEK 2018, 111,

⁹⁸ KUTHAN 2005, 159.

Momentálně je klášter v rekonstrukci, která potrvá až do roku 2021. Více k Oseku např. LÍBAL 1994, LÍBAL 2001 302-308, CHARVÁTOVÁ 2013, 336-418.

¹⁰⁰ KUTHAN 1982, 263.

¹⁰¹ KUTHAN 2005, 167. Naposledy ke klášteru KOVÁŘ 2015.

¹⁰² RITOÓK 2016, 100-105.

¹⁰³ LÍBAL 1982, 450.

Podíváme – li se na české augustiniánské kláštery, pravoúhlý chór, dokonce s osovým hrotitým oknem, je možné najít v případě bývalého klášterního kostela sv. Vavřince ve Pšovce u Mělníka.¹⁰⁴

3.2 Exteriér

Východní průčelí

Východní průčelí se zřetelně uplatňuje při prvním pohledu na kostel. [5] Vyrůstá přímo z terénu, přičemž archeologický výzkum dokládá, že nynější terén bývalého klášterního areálu je zvýšený cca o 40 cm.¹⁰⁵ V ose průčelí je patrné ostění mírně zahroceného okna, které svým klenákem prakticky vstupuje do ztenčené části ostění velkého kruhového okna, to k němu nahoře přiléhá a je lehce vyosené severním směrem. Obě ostění jsou vytvořená z otesaných žulových kvádrů, které se v případě spodního lomeného okna ztrácí v nánosech později vloženého zdiva a omítky. Otvor v ostění horního okna je momentálně pouze zakrytý prkennou konstrukcí. V tomto prostoru se nepochybně nacházela rozeta, na jejíž pravděpodobné části, deponované v dnešní předsíni kostela upozornil Miroslav Kovář s tím, že mohla být rozdělena do menších vepsaných radiálně členěných kruhů, jako v případě rozet západního průčelí a jižního ramena transeptu kláštera cisterciáček v Tišnově.¹⁰⁶ S tímto tvrzením lze souhlasit, avšak rozeta z tišnovského západního průčelí je datována do druhé čtvrtiny 13. století,¹⁰⁷ čímž bychom se tak podle této paralely posunuli v dataci pivoňského presbytáře ke konci první poloviny 13. století.

Původní lomové neřádkované zdivo je na bocích vyztuženo kamennými kvádry, na jihovýchodní straně jsou pouze do třetiny kruhového okna. Toto zdivo je zřetelné zhruba do úrovně nevyššího kvádrů na severním nároží, výše ve štítu je použit jiný typ lomového zdiva, promísený s cihlami, patrně novější.

¹⁰⁴ Např. LÍBAL 2001

¹⁰⁵ BŘICHÁČEK 2018, 102.

¹⁰⁶ KOVÁŘ 2016, 2018

¹⁰⁷ KUTHAN 1994, 406.

Ve štítu průčelí je patrný segmentový pas z cihel, posunutý rovněž severním směrem. Nad ním, avšak v ose, je umístěné malé okno ve tvaru rovnoramenného kříže, tvořené dvěma páry kvádrů, přičemž na horní pár dosedá další malý cihlový pas. Cihlokamenné zdivo je použité i na stavbě věže, která přiléhá k průčelí z jižní strany a ve své hmotě ukrývá sakristii.

Na tomto místě je třeba zopakovat, že všichni badatelé zmiňovaní v předchozí kapitole, kromě Dobroslava Líbala, datují presbytář do třetí čtvrtiny 13. století. Líbal také jako téměř jediný věnoval pozornost uspořádání oken ve východním průčelí, které označil ještě jako románské a používané u klášterních kostelů cisterciáckého řádu.¹⁰⁸ Pavel Břicháček sice inspiraci cisterciáckými prvky uznává, avšak paralely pro ně hledá v převážně v Itálii s tím argumentem, že Toskánsko bylo podhoubím vilemitského hnutí a díky němu se severoitalské vlivy dostaly až do česko – bavorského pohraničí. Je otázkou, stejně jako v případě pravoúhlého chóru, zda je taková argumentace dostatečná. V Itálii však lze tento prvek nalézt nejen na severu země, ale na celém jejím území, jak poukazuje Líbal např. cisterciáckých klášterních kostelů ve Fosshanově nebo Casamari.¹⁰⁹ Navíc nehledal pouze v Itálii, ale i blíže našemu regionu. Obdobné příklady našel opět u malopolských cisterciáckých klášterních kostelů ve Wachocku, Koprzywnici a Sulejowě.¹¹⁰

S kombinací dvou hrotitých oken a nad nimi okrouhlého se můžeme setkat u výše zmiňovaného zaniklého cisterciáckého opatského kostela v Bělápátřálvě.¹¹¹ [6] Ve východním průčelí kostela je umístěna rozeta nad dvěma obloukovitě zakončenými okny se špaletami po obou stranách. Presbytář tohoto kostela je kvadratický, stejně jako v Pivoni, ale jen s jedním klenebním polem.

¹⁰⁸ LÍBAL 1982, 448.

¹⁰⁹ LÍBAL 1982, 450.

¹¹⁰ Tamtéž.

¹¹¹ K cisterciáckému opatství v Bělápátřálvě např. RITOÓK 2016, 100-105

Obdobný motiv je užitý i na východním průčelí klášterního kostela benediktinského opatství v Pannonhalmě, zapsaného na seznamu přírodního a kulturního dědictví UNESCO. Zde jsou na průčelí pod rozetou jsou umístěna tři opět oboustraně špaletová okna.¹¹²

Z výše uvedeného lze nabýt dojem, že dvoupatrové východní průčelí presbytáře pivoňského kostela Zvěstování Panny Marie je celkem běžnou záležitostí, typickou hlavně pro cisterciáckou architekturu v první polovině 13. století.

Jenže v případě pivoňského průčelí se ostění obou oken – spodního hrotitého a horního kruhového dotýkají, což už je prvek ojedinělý. Nejbližze, kde můžeme obdobný dotyk ostění spatřit, je bývalý Anežský klášter v Praze, založený na počátku 30. let 13. století.¹¹³ V jeho ambitu se dotýkají dvě spodní hrotitá okna svým ostěním horního kruhového.¹¹⁴ Protože se v ambitu areálu kláštera nacházejí architektonické formy obdobné pivoňským, zaměříme se pro tuto chvíli pouze na něj. Tato nevelká křížová chodba byla vestavěná do prostoru vymezeného na východě křídlem kláštera a na jihu severní zdi dvoulodí kostela sv. Františka. Každé rameno mělo jen čtyři pole, neporušený vzhled má dnes pouze rameno západní. V něm přísluší každému poli na nádvoří straně dvojice oboustranně špaletových hrotitých oken, které se navzájem se dotýkají ostění kruhového okna nad nimi. Sestava oken je vždy umístěna mezi skupinkami sloupků, osazených na polygonálních soklech, na nichž spočívají klenby. Na druhé straně končí na konzolách, zapuštěných v jižní obvodové zdi kostela sv. Františka. [7] Svým tvaroslovím má ambit blízko k ambítům cisterciáckých klášterů ve Zwettlu, Heiligenkreuzu a Lilienfeldu s nimiž souvisely křížové chodby cisterciáckého opatství ve Velehradě, premonstrátské kanonie v Louce u

¹¹² K Pannonhalmě dále s odkazy na další literaturu např. KUTHAN 2014, 167-230.

¹¹³ KUTHAN 1994 322-345.

¹¹⁴ Dále např. SOUKUPOVÁ 1989, SOUKUPOVÁ 2015, naposledy s přehledem literatury KUTHAN 2018, 523-532.

Znojma nebo v klášteře cisterciáček v Tišnově, ke kterému má anežský ambit nejbližší.¹¹⁵ Protože stavba tišnovského kláštera byla dokončena kolem roku 1240, usuzuje Jiří Kuthan a mnozí další, že ambit anežského kláštera byl vystavěn do poloviny 13. století.¹¹⁶

V našem prostředí se dříve nacházel ještě jeden případ, kdy se ostění hrotitého a kruhového okna dotýkaly, a to na východní stěně cisterciáckého kláštera ve východočeském Oseku. [8] Na vedutě z roku 1708 je patrné východní průčelí klášterního kostela se třemi úzkými vysokými okenními otvory uprostřed průčelí, přičemž ostění prostředního okna se dotýká rozety nad ním. Jiří Kuthan shledává obdobná průčelí s trojicí oken u francouzských klášterních kostelů cisterciáků, a to konkrétně v Silvacane, Noirlacu a Laonu. Zmiňuje také již Líbalem uváděný kostel cisterciáckého opatství v italské Fossanově.¹¹⁷

Další, nikoli nevýznamné příklady, kde se ostění kruhového okna dotýká hrotitého okna pod ním, můžeme najít v Řezně, městě na Dunaji nedaleko českých hranic, které si dodnes uchovává svou středověkou atmosféru. Hned vedle dómu stojí bývalý dómský farní kostel sv. Ulricha. Uprostřed širokého západního průčelí je vsazené monumentální kruhové okno, jehož ostění se stýká s ostěním dvojice mírně zahrocených raně gotických oken pod ním. Toto průčelí mělo vzniknout kolem roku 1230.¹¹⁸ [9]

V Řezně se nachází ještě další příklad dotýkajících se ostění, a to v bývalém benediktinském klášteře sv. Emmerama, který patří k nejstarším v Bavorsku a byl jedním z významných kulturních center. K jeho založení došlo již v 8. století a největšího stavebního rozkvětu ve středověku zažil v 11., 12. století a za etapy opata Bertholda (1219-1235).¹¹⁹

¹¹⁵ KUTHAN 1994, 335.

¹¹⁶ Naposledy s přehledem literatury Kuthan 2018, 578-600.

¹¹⁷ KUTHAN 1983, 115. Více k Oseku např. LÍBAL 1994, LÍBAL 2001 302-308, CHARVÁTOVÁ 2013, 336-418.

¹¹⁸ STROBEL 1965, 192-9.

¹¹⁹ STROBEL 1965, 191.

Prvek dvoupatrového uspořádání oken, která se navzájem dotýkají najdeme v severním křídle křížové chodby, které je typickou ukázkou přechodu mezi románskou a raně gotickou architekturou, datovanou před konec první třetiny 13. století.¹²⁰ Severní křídlo chodby přiléhá k lodi kostela sv. Emmerama¹²¹, u které jsou svazkové pilíře na polygonálních patkách, nesoucí žebrovou křížovou žebrovou klenbu, která na nádvoří straně sbíhá ke kalichovitým hlavicím s listy a bobulemi, které jsou nesené jedním pilířem. Každý díl měl své trojitě okno. Jedna část se však obvyklému řádu vymyká, ze východní strany je místo tří pětice hrotitých oken, členěná dvojitými sloupy, přičemž prostřední okno se svým ostěním dotýká ostění rozety prostředního. Okna jsou propojena dvojicemi sloupů, jejichž hlavice mají kalichovitý tvar a jsou zdobeny listovými motivy a nerozvitými poupaty (bobulemi).**[10]**

S prvkem, kdy je v závěrové části sakrální stavby kvadratického půdorysu umístěno kruhové okno nad hrotitě zakončeným, se tedy setkáváme převážně u klášterních kostelů cisterciáků. V případě pivoňského kláštera je ovšem zásadní fakt, že se obě okna svými ostěními dotýkají a tato forma řešení kostelního závěru není příliš častá. Ve výše uvedených případech se pochybujeme v přibližně v letech 1220-1240. Pro úplnost můžeme na tomto místě ještě uvést příklad tohoto neobvyklého řešení, který je od našich hranic vzdálenější, a to dvě štíhlá okna s rozetou, osvětlující presbytář někdejšího cisterciáckého kláštera v sedmihradském Kercu.¹²² V pozdější době, tj. ve druhé polovině 13. století s prvkem okna umístěného nad hrotitým oknem nebo více okny již nesetkáváme.

¹²⁰ STROBEL 1965, 190.

¹²¹ K bývalému benediktinskému opatství v Řezně např. KUTHAN 2014, 135-150, WAGNER-RIEGER 1988, 90-126

¹²² ENTZ 1976, 199.

Severní strana presbytáře

Tomuto prostoru se ponejvíce ve své stati věnoval Miroslav Kovář,¹²³ a proto zde budou jeho výstupy uvedeny. Na východní průčelí presbytáře navazuje severním směrem malá zídka, na jejíž západní straně je patrný fragment hrotitého ostění. Napojení zídky na východní průčelí určil Miroslav Kovář podle spáry jako následné,¹²⁴ což znamená, že prostor, který ohraničovala, pravděpodobně vznikl až poté, co byl chór vystavěn. Ze stavebně. Historického průzkumu víme, že zeď byla vyšší a silnější, a až po požáru kostela byla zeslabena a její horní část ubourána.¹²⁵ Na první pohled je ve zdi ještě patrný zbytek ostění, o kterém Miroslav Kovář u uvádí, že by se mohlo jednat o portálovou niku.¹²⁶ To nám může určit fotografie z 90. let 19. století, pořízená v rámci dokumentačních aktivit Muzea Chodska. Z ní je patrné, že zde bývalo hrotité okno s významně profilovaným ostěním a rozetou složenou z menších obloučků. [11] Ovšem již v době pořízení fotografie bylo vyplněné zdívkou a ponecháno pouze jako ozdobný či dokumentační prvek.

V místě, kde zdívko chóru navazuje na barokní loď, je v rohu patrné vybíhající přízvední a diagonální klenební žebro s příporou, osazenou v rohu. [12] Při bližším průzkumu terénu podél severní zdi presbytáře je k vidění i pětiboký dílec přípory. Miroslav Kovář díky dalším dochovaným architektonickým prvkům, které jsou deponovány v lodi kostela¹²⁷ navrhl, že by prostor po severní straně chóru mohl být zaklenut dvojicí východozápadně řazených křížových klenebních polí.¹²⁸ Přízvední žebra měla jednoduchou vyžlabenou profilaci, diagonální srdčitou. Miroslav Kovář uvádí, že srdčité náběžní štítky se užívaly

¹²³ KOVÁŘ 2016, 201-222

¹²⁴ KOVÁŘ 2016, 205.

¹²⁵ LÍBAL 1979, 25.

¹²⁶ KOVÁŘ 2016, 206.

¹²⁷ BŘICHÁČEK 2018, 102. uvádí, že do lodě byly dislokovány i gotické stavební detaily nalezené při zboření severního křídla současného areálu.

¹²⁸ KOVÁŘ 2016, 221.

již od druhé třetiny 13. století, např. u premonstrátského kláštera v Louce u Znojma a cisterciáckých klášterů v Hradišti nad Jizerou a Tišnově. Další štítky blízké pivoňským shledává u staveb zvíkovsko-písecké huti Přemysla Otakara II.¹²⁹ Předpokládá, že na těchto diagonálních žebrech byl osazen svorník s motivem Vítězného beránka, kterého řadí do druhé poloviny 13. století. Závěrem nakonec navrhuje dataci severní prostory do let 1260-70. Na tomto místě si můžeme položit otázku, zda není škoda držet se striktní datace doložené historickými fakty, pokud některé architektonické prvky odpovídají i době starší, tj. druhé třetině 13. století. A to nejen srdčité náběžní štítky, ale i další prvky.

Archeologický výzkumu Pavla Břicháčka upřesňuje Kovářovo zjištění tím, že zde opravdu byla zaklenutá gotická prostora, avšak se třemi poli křížové klenby. K tomuto zjištění došli archeologové odhalením dvou základových profilovaných patek klenebních přípor.¹³⁰ Po severní straně dochovaného presbytáře a v barokní lodi byly nalezeny pozůstatky dřevěné zástavby, kterou Břicháček spojuje s existencí vilemitského eremitoria.¹³¹

V severní zdi presbytáře jsou nápadné pozůstatky dvou bývalých gotických oken.

Jižní strana presbytáře

K jižní straně presbytáře byla východním směrem přistavena novověká sakristie čtvercového půdorysu a nad ní vztyčena věž s osmibokým horním patrem. Z prvního patra věže je patrné malé, velmi mírně zalomené okno s rozevřenými špaletami a širokou lavicí [13]. Takový typ okna je možné přirovnat k oknům osvětlujících křížovou chodbu Anežského kláštera v Praze či sklepení cisterciáckého kláštera ve Zwettlu. Pohybujeme se tedy opět ve druhé čtvrtině 13. století. Dobroslav Líbal uvažoval, že stejně jako na severní straně zde bývala

¹²⁹ KOVÁŘ 2016, 211.

¹³⁰ BŘICHÁČEK 2018, 110.

¹³¹ BŘICHÁČEK 2018, 104

gotická okna dvě.¹³² Věž samotná přiléhá ke kostelu obdobně jako barokní věž k nedaleké Šitboři, která patřila pod augustiniánskou správu. Barokní úprava tamějšího kostela by měla být provedena v souvislosti s přestavbou pivoňského kláštera.¹³³ [14]

Dle archeologického výzkumu Pavla Břicháčka stál jižně od barokní lodi kostela na dnešním rovinatém, zelení porostlém terénu středověký klášter, který vznikl od šedesátých let 13. století. Podle provedených výkopů lze předpokládat, že konvent měl klasické schéma – tři konventní budovy obklopující rajský dvůr.¹³⁴

3.3 Interiér

Samotný obdélný presbytář je sklenut křížovou klenbou na dvě pole – východní kvadratické a západní obdélné, která jsou oddělená meziklenebním pasem. Klenební systém tvoří svazkové přípory, přičemž východní dvojice v koutech je trojdílná, prostřední dvojice pětídílná, a pod konzolami u vítězného oblouku absentují.[15] Jednotlivé přípory jsou oblé. Ty, které vychází z meziklenebního pásu a diagonálních žeber mají téměř tříčtvrteční profil, naopak přípory pod přístěnnými pásy jsou stěží půlkruhové. Všechny jsou pospojované krátkými rovnými ploškami. Vyrůstají z patek, které jsou složeny z horního zaobleného talíře, výrazného výžlabku a silnějšího spodního talíře. Talíře jsou zaoblené vždy dle počtu přípor. Sokly jsou rovněž rozčleněné dle počtu přípor, sestávající z téměř z individualizovaných zkosených kvádrů. Dříky a spojovací plošky svazkových přípor jsou zakončeny prstencem ve tvaru nezešikmeného oblouku. Na nich jsou pak posazeny pětice potažmo trojice kalichovitých hlavic. Čtyři hlavice směrem k východu jsou dekorovány

¹³² LÍBAL 1979, 29.

¹³³ ČECHURA M. 2012, 262. Dále ke kostelu v Šitboři např. BŘICHÁČEK 1999, VYŠOHLÍD/PROCHÁZKA 2001, 70.

¹³⁴ BŘICHÁČEK 2018, 110.

rýhovanými listy s nerozvitými vykloněnými bobulemi na větších i menších listech ve dvou úrovních. Krycí desky jsou v případě koutových přípor v jedné trojboké hmotě. U přípor pětidílných jsou pak ostrými zářezy mírně rozčleněny. Konzoly při triumfálním oblouku na západní straně presbytáře se od ostatních liší mocnějším košovitým tvarem, reliéfním dekorem a absencí přípor pod nimi. Na členěné konzole umístěné severozápadně je patrný reliéfní dekor listoví, působící jako jetelové listy,¹³⁵ [16] na jihozápadní je palmetový dekor. Ve východní stěně kněžiště je patrné nehluboké sanktuárium s ostěním, které vrcholí rozevřeným trojlistem.¹³⁶

Jedním z nápadných prvků v interiéru presbytáře jsou kalichovité hlavice s vykloněnými listy a nerozvitými bobulemi. [17] Dobroslav Líbal ve shrnujícím článku v *Umění č.30* uvedl, že takový typ hlavic se používal již ve francouzské rané gotice 12. století a východně od Rýna se začal objevovat kolem roku 1220.¹³⁷ Podle něj je tento typ hlavic ohlasem z jihozápadního Německa.¹³⁸ Kalichovité víceúrovňové hlavice s listy a odkloněnými bobulemi lze najít i v benediktinském klášteře v Pannonhalmě.¹³⁹

Naopak Pavel Břicháček hledá ke kalichovitým hlavicím s bobulemi paralely opět v Itálii s tím, že tento typ hlavic s bobulemi a listy byl nejčastěji užívaným výzdobným prvkem v severní Itálii 13. a 14. století, tj. v Lombardii, Toskánsku, Benátkách, popř. v regionu Emilia Romagna.¹⁴⁰ Takový typ hlavic byl, jak je vidno, rozšířený i v celé střední Evropě již od počátku 13. století, což je pro nás mnohem podstatnější.

¹³⁵ Konzolu můžeme považovat za ještě spíše románského charakteru. Obdobný motiv můžeme spatřit na svornících ve Velehradském lapiáriu či na portálu z Brumova

¹³⁶ S tímto typem se můžeme setkat např. v Pannonhalmě, Ebrachu aj.

¹³⁷ LÍBAL 1982, 452

¹³⁸ HEROUTOVÁ/LÍBAL/LIŠKOVÁ/NOVOSADOVÁ 1979, 56.

¹³⁹ Opět více k Pannonhalmě KUTHAN 2014, 167-230.

¹⁴⁰ BŘICHÁČEK 2018, 111.

Tyto kalichovité hlavice s vykloněnými listy a bobulemi (poupaty) jsou v našem prostředí poměrně blízké některým hlavicím v presbytáři bývalého benediktinského opatství v Třebíči.¹⁴¹ Podíváme – li se do Podunají, tak lze obdobný motiv shledat kromě zwettelského ambitu i v křížové chodbě cisterciáckého kláštera v Lilienfeldu, vybudovaného na přelomu první a druhé čtvrtiny 13. století.¹⁴²[18]

Uprostřed polí, kde se střetávají žebra o profilu vejcovce,¹⁴³ jsou umístěny další prvky s rostlinným dekorem, tj. svorníky - východní s motivem rozety, obklopený věncem z listoví, [19] západní s motivem listu nebo snad květiny s okvětními lístky a listovým věncem okolo. Výtvarným provedením jsou oba svorníky příbuzné těm, které můžeme spatřit v kapitulní síni cisterciáckého kláštera ve Wachocku nebo premonstrátském klášterním kostele v maďarském Túrje. V obou případech se opět pohybujeme v období těsně před polovinou 13. století.

V presbytáři se dále setkáváme s polygonálními příporami a téměř kvadraticky osekanými sokly. Pivoňské sokly určil Dobroslav Líbal jako nejstarší raně gotickou variantu, která mohla místy přežít i do druhé čtvrtiny 13. století, stejně jako u okenní stěny křížové chodby v Tišnově.¹⁴⁴ Obdobné je možné vidět třeba v kapli sv. Michaela v bývalém klášterním chrámu cisterciáckého opatství v Ebrachu.¹⁴⁵ [20]

Pro příklad polygonálních přípor se můžeme podívat třeba do Podunají, kde se objevují v ambitu kláštera cisterciáků ve Zwettlu,¹⁴⁶ zakončené místy hlavicemi s vykloněnými bobulemi. [21] Celkově jsou však pivoňské svazkové přípory

¹⁴¹ K bývalému beneditinskému klášteru v Třebíči naposledy s odkazem na veškerou starší literaturu KUTHAN 2018 601-613.

¹⁴²KUTHAN 1991, 107. Více k Lilienfeldu např. WAGNER- RIEGER 1988, 90-126, SCHWARZ 2013, 85-161.

¹⁴³ Spíše obecná forma typická pro celé 13. století.

¹⁴⁴ LÍBAL 1982, 450.

¹⁴⁵ K Ebrachu např. WIEMER 1992, SCHLINK 1971, KUTHAN 2005, 159-203.

¹⁴⁶ Více ke klášteru Zwettl např: WAGNER – RIEGER 1988, 90-126, SCHWARZ 2013, 27-45.

nejvíce příbuzné těm, se kterými se setkáváme v severní chodbě ambitu u sv. Emmerama v Řezně. [22] Také je vhodné zmínit, že s trojbokými koutovými svazkovými příporami se v téměř identické podobě jako v Pivoně setkáme v chóru i transeptu již zmiňovaného bývalého klášterního kostela v Bělapatfalvě.

Fragmenty neznámého původu

V současnosti jsou některé architektonické fragmenty deponované v kostele Zvěstování Panny Marie, a to v jeho předsíni, v jihozápadní části lodi a pod vítězným obloukem. Část z nich je nepochybně novověká, ale dají se mezi nimi nalézt i středověké záležitosti, které by mohly pomoci odhalit dataci vzniku presbytáře či další staré výstavby. Samozřejmě musíme mít celou dobu na mysli, že všechny tyto architektonické články nemusí pocházet přímo z kostela či prebytáře samotného. Například Pavel Břicháček uvádí, že některé gotické stavební detaily byly dislokovány do lodě kostela i ze zbořeného severního křídla konventu.¹⁴⁷ Miroslav Kovář se pak těmito fragmentům důkladně věnoval ve svém článku.

Pro upřesnění datace vzniku presbytáře je nutno připomenout Pavlem Břicháčkem a Miroslavem Kovářem opomenutý architektonický prvek v podobě dílce s výběžkem klenáku diagonálního klenebního žebra o vejčitém profilu, které koření v náběžném štítu s motivem plastické lilie.¹⁴⁸ [23] Tento cenný fragment nás zpravuje, o tom, jak musela být výstavba pivoňského kláštera nákladná. S obdobnými motivy se setkáváme hlavně v první polovině 13. století a lze je spatřit na různých místech ve střední Evropě, primárně v oblastech podunajských – v interiéru někdejšího kostela benediktinů v maďarském

¹⁴⁷ BŘICHÁČEK 2018, 102.

¹⁴⁸ KOVÁŘ 2018, 213.

Jáku,¹⁴⁹ [24] na bohatě členěné fasádě karneru v Tullnu,¹⁵⁰ v rozetě osvětlující presbytář klášterního kostela v Třebíči nebo u některých architektonických zlomků pocházejících ze zaniklého cisterciáckého probošství v Kouřimi.¹⁵¹

Svorník s motivem vítězného beránka

Velmi zajímavým architektonickým prvkem, který se pravděpodobně zachoval z období prvotní fáze výstavby pivoňského klášterního kostela nebo klášterních objektů, je svorník osazený na klenebních žebrech srdčitého profilu s plastickým reliéfem Beránka Božího (Vítězného Beránka – Agnus Dei) ve věnci. Byl objeven v rámci archeologického výzkumu v roce 2009 při výkopu kanalizační rýhy na místě dnes neexistující jižní budovy středověkého konventu¹⁵² a spolu s dalšími architektonickými články umístěn v lodi.¹⁵³ V odborné literatuře jej poprvé zmínil Miroslav Kovář v již mnohokrát citované publikaci,¹⁵⁴ který předpokládá, že se jedná o dílo pocházející ze zaniklého prostoru při severním boku presbytáře. V duchu obecného datování vzniku pivoňského kláštera do období po roce 1260 pak za vhodné analogie uvádí svorníky se stejným námětem (Agnus Dei), pocházející ze sakrálních staveb vyrostlých přibližně ve stejné době. Zmiňuje např. svorník z presbytáře kostela Narození Panny Marie ve Vysokém Újezdě (kol. 1270),¹⁵⁵ kapitulní síně cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě (po 1270),¹⁵⁶ dnes neexistujícího klášterního kostela křižovníků s červeným srdcem (Cyrilů) sv. Kříže Většího

¹⁴⁹ KUTHAN 2014, 196-215.

¹⁵⁰ SCHWARZ 2013, 46-59.

¹⁵¹ FOLTÝN/KOVÁŘ 2006, 5.

¹⁵² BŘICHÁČEK 2018, 106–107.

¹⁵³ Společně se svorníkem byly v násypch na tomto místě nalezeny i další gotické stavební prvky – klenební žebra s vejčitou profilací, přípory a jiné. BŘICHÁČEK 2018, 107.

¹⁵⁴ KOVÁŘ 2016, 201-220.

¹⁵⁵ KUTHAN 1994, 658-462.

¹⁵⁶ KUTHAN 1983, 246-268.

v Praze na Starém Městě pražském (před 1300),¹⁵⁷ nebo farního kostela v Čáslavi (kol. 1280). Pivoňský svorník s nimi souvisí námětem, po stylové stránce spíše nikoli, neboť se nabízejí i přílehavější analogie. Svorník můžeme vnímat i jako významné sochařské dílo, které by mohlo pomoci k upřesnění počátku stavebních aktivit v Pivoni. S motivem reliéfně ztvárněného eucharistického beránka stojícího v profilu se zdviženou přední nohou, jehož hlavu obklopuje kruhový nimbus, přidržujícího praporec s křížem, se můžeme na našem území setkat i před polovinou 13. století. [25] Například beránek ze čtenářského pultu v kapitulní síni cisterciáckého kláštera v Oseku,¹⁵⁸ jehož vznik je kladen do období kolem roku 1230¹⁵⁹ nebo o něco mladší a monumentálnější práci se stejným námětem z téhož kláštera.¹⁶⁰ Dále se s vítězným beránkem setkáme např. v tympanonu jižního portálu bývalého opatského kostela benediktinů v Třebíči, jehož vznik spadá před polovinou 13. století.¹⁶¹ Všechny uvedené příklady se ale typologicky hlásí k běžnému vzoru, se kterým je možné se setkat na evropské půdě již od 12. století. Ikonografická stránka ve věci pivoňského svorníku tak pro nás tedy není až tak určující, na rozdíl od způsobu jeho výtvarného provedení. Jeho výtvarná forma je zaoblená, hlavu beránka oklopuje konkávně projmutá svatozář, můžeme z něj pocítit i určitý stupeň monumentality a plastičnosti, což jsou prvky, které stojí na pomezí románského a raně gotického tvarosloví. Setkáváme se s nimi, byť ve velmi obecné rovině primárně v první polovině 13. století. Určitou blízkost můžeme spatřit se svorníky pocházející z klášterního chrámu cisterciáků ve Velehradě, které jsou dnes k vidění v tamním lapidáriu.¹⁶² Nejpodstatnějším časově zařaditelným

¹⁵⁷ Např. SOUKUPOVÁ 2007, 262. Svorník je dnes uložen v Lapidáriu Národního muzea v Praze na Výstavišti

¹⁵⁸ Zejm. KUTHAN 1994, 262-272. Více k Oseku např. LÍBAL 1994, LÍBAL 2001 302-308, CHARVÁTOVÁ 2013, 336-418.

¹⁵⁹ HOMOLKA 1982, 90-91.

¹⁶⁰ HOMOLKA 1982, 94.

¹⁶¹ K Třebíči dále KUTHAN 2018, 601-613.

¹⁶² POJSL 1990, 102. K Velehradu naposledy se souhrnem literatury KUTHAN 2018, 614-619.

prvkem je však věnec obklopující reliéf. S tímto způsobem se již výslovně seznamujeme jen před polovinou 13. století. Jedná o způsob modelace, který vychází ještě z principů románského umění, jako příklad můžeme uvést svorník z kostela cisterciáků v polském Sulejówě. [26]

Vzhledem k výše uvedeným analogiím bychom tak mohli klást vznik pivoňského svorníku opravdu před rok 1250.

3.4 Nález hrobových míst

Mimo hlavní téma této práce je vhodné zmínit se o dalším z výsledků archeologického průzkumu Pavla Břicháčka.¹⁶³ Jak bylo uvedeno výše, severně od dochovaného presbytáře se nacházela chórová kaple, v jejíž šířce pokračovala západním směrem loď gotického kostela. V této severní části, jak v tehdejší chórové kapli, tak vně gotického kostela byly odhaleny kostrové hroby. V nich se dochovaly pouze světlé popelovité skvrny v místě kostí a rozpadlé zbytky lebek.

3.5 Zhodnocení

Architektura presbytáře kostela Zvěstování Panny Marie nám objasnění založení pivoňského kláštera příliš neulehčuje. Spatřujeme zde jasný vliv cisterciácké architektury na utvoření východního průčelí presbytáře, uvnitř vidíme propracované prvky rané gotiky, místy ještě s lehce románským tvaroslovím, přičemž podle archeologického průzkumu víme, že gotický kostel vyrůstal delší dobu v průběhu 13. a snad ještě až do přelomu 14. století.¹⁶⁴ Rovněž víme, jak půdorys tohoto kostela vypadal, viz obrázek č.....Podle archeologického výzkumu je nám také známo, že zde bylo starší osídlení, po kterém se dochovaly kulevé jámy a kamenné plenty se zbytky dubové podlahy, pravděpodobně po vilemitském eremitoriu, které zde bylo písemně doložené

¹⁶³ BŘICHÁČEK 2018.

¹⁶⁴ BŘICHÁČEK 2018, 110.

k roku 1266.¹⁶⁵ Máme tedy dvě možnosti – buď hledat odůvodnění pro vznik presbytáře až po polovině šedesátých let 13. století, společně s převzetím klášterního areálu augustiniány¹⁶⁶ a apelovat na archaizující charakter interiér presbytáře anebo se pokusit reagovat na teorii Dobroslava Líbala, který nezátížen znalostí buly *Ea que iudicio* z roku 1266, upozorňující na vilemitské eremitorium a nařizující jeho převod augustiniánům eremitům, kladl vznik presbytáře na přelom první a druhé čtvrtiny 13. století. Vzhledem k výše uvedenému rozboru bych se přiklonila pro druhou variantu.

Pro tuto chvíli však všechny další úvahy zůstávají v hypotetické rovině, neboť bez dalších důkladných archeologických výzkumů a stavebně historických průzkumů v tuto chvíli není možné posunout se dál s přímým poznáním. Proto budou v následující kapitole nastíněny hypotetické varianty možného vzniku kláštera.

4. Krátké shrnutí a nastínění dalšího možného uvažování ke vzniku pivoňského kláštera

Z výše uvedeného vyplývá, že bych ráda přijala hypotézu vycházející z uvažování Dobroslava Líbala o tom, že dochovaná architektura raně gotického presbytáře v Pivoni je dílem (alespoň z části) vzniklým před polovinou 13. století. K této myšlence nás kromě Líbalova určení a několika jeho analogií vedou i poměrně specifické architektonické prvky, se kterými se již po polovině 13. století nesetkáme – dotýkající se ostění dvou oken ve východním průčelí

¹⁶⁵ Více v kapitole č.2

¹⁶⁶ CDB V/3 č. 1378.

svatyně – tj. rozety a mírně zahroceného okna, výtvarné ztvárnění svorníku s plastickým reliéfem eucharistického beránka, robustní klenební konzoly při vítězném oblouku, motiv plastické lilie v náběžním štítu, z něhož vyrůstá klenební žebro vejčité (srdčité) profilace nebo vykloněné listy s bobulemi nepřiléhajícími ke kalichu hlavice v případě zakončení svazkových přípor.

Stále se však pohybujeme v období, kdy je pro určení datace třeba počítat s určitými časovými rezervami, vzhledem k poloze pivoňského kláštera spíše se zpožděním. Proto bychom se mohli pokusit Líbalovo datování lehce posunout a umístit vznik presbytáře do období cca mezi lety 1240–50. Navíc tak ještě více zohledníme podobnost vyzděného, mírně zalomeného špaletového okna, schovaného dnes novostavbou věže, které (byť tak trochu románského charakteru) je dle výše uvedených analogií používané spíše ve druhou čtvrtinu 13. století – můžeme ho přirovnat oknům v nádvořích zdech ambitu Anežského kláštera v Praze či k oknu ve sklepení cisterciáckého kláštera ve Zwettlu- tato okna pocházejí až ze druhé čtvrtiny 13. století.¹⁶⁷

Pokud bychom však chtěli tuto Líbalovu dataci, narozdíl od té všeobecně přijímané (1260-70) posunout, musíme se vypořádat s několika skutečnostmi, hlavně dějinného charakteru. Jak bylo několikrát výše uvedeno, regionální historii důkladně zpracoval historik Eduard Maur a dospěl k závěru, že někdy po roce 1250 nepochybně působila v Pivoni vilemitská komunita,¹⁶⁸ která je zde doložena ještě před augustiniány eremity bulou *Ea que iudicio* z roku 1266.¹⁶⁹ Pokud vilemity a následně augustiniány vyloučíme, měli bychom se ale alespoň teoreticky dobrat toho, kdo jiný mohl za vznikem pivoňského presbytáře – tj. kostela i kláštera stát. Díky absenci či jen naší možné dosavadní neznalosti písemných pramenů se jedná o otázku, na kterou bude odpověď ještě nějakou

¹⁶⁷ Ke Zwettlu např. WAGNER-RIEGER 1988, 108-154

¹⁶⁸Více v kapitole č.2.

¹⁶⁹ CDB V/3 č. 1378.

dobu hledána nebo třeba i nikdy nenalezena.¹⁷⁰ Při hledání této odpovědi se ale můžeme pokusit zauvažovat směrem, který dosud nebyl v dosavadní literatuře k problematice příliš reflektován.

Ve většině publikací ke vzniku pivoňského presbytáře, potažmo samotného založení kláštera panuje názor, že architektura chóru je ve velké míře ovlivněna architekturou cisterciáckého řádu. Na druhou stranu, i ve výše uvedených analogiích architektonických prvků nejsou uváděny pouze obdoby vytvořené cisterciáckými klášterními hutěmi, neboť tato architektura měla odezvu i u dalších sakrálních staveb, ať už se jednalo o farní či klášterní kostely jiných řádů (benediktini, premonstráti, němečtí rytíři, mendikanti) Myšlenku srovnání pivoňského presbytáře s jinými stavbami řádu augustiniánů naznačil ve své studii Miroslav Kovář.¹⁷¹ Ať již presbytář vznikl v před první polovinou 13. století nebo až po ní, nemusí se nám jevit účelné hledat podobnosti v architektuře řádu, který v tu dobu teprve obhajoval svou existenci.

Budeme – li tedy uvažovat výše naznačeným směrem, tak nám s největší pravděpodobností vyplyne, že pivoňský presbytář není dílem vilemitským ani augustiniánským. Pokud bychom chtěli tuto hypotézu rozvinout a pokusit se najít důvody pro dataci presbytáře a kláštera ke konci první poloviny 13. století, neměli bychom opomenout fakt, že kupř. v německých zemích mnoho cisterciáckých klášterů – mužských i ženských, z různých důvodů, přešlo během 13. století pod vilemity, potažmo později augustiniány eremity. Jednalo se například o vestfálský klášter Mariengarden Oberried¹⁷² v Bádensku – Württembersku či Witzenhausen v Hessensku aj.¹⁷³ Co kdyby tomu tak bylo i

¹⁷⁰Dle ústní informace se začala připravovat monografie Pivoňského kláštera, mezi autory má být Eduard Maur, Zdeněk Procházka či Hana Hanzlíková

¹⁷¹KOVÁŘ 2016, 218

¹⁷²Ke klášteru Oberried více GEISLER 1911.

¹⁷³Klášter Oberried v Bádensku Wurttembersku vznikl jako šlechtická fundace určená pro řád cisterciáček v roce 1237. Poměrně drsné klima v údolí pod horou Feldberg a značná odlehlost však sestrám nevyhovovalo a místo opustily. Po jejich odchodu v roce 1252 pak na jejich místo přivedli jeho světští donátoři poustevnické hnutí vilemitů. Obdobné důvody pro

v případě Pivoně? Že by sem teoreticky přišli cisterciáci či cisterciačky, může nás napadnout kupř. třeba jako filiace z Kláštera u Nepomuku¹⁷⁴, neboť jeho archiv se nedochoval a jednalo se o poměrně významný klášter snad založený i samotným panovníkem – Vladislavem II. (I.). V tom případě by zde započali se stavbou kostela a poté pivoněské údolí opustili/y? Samozřejmě se pohybujeme ve velmi, velmi hypotetické rovině bez přímých důkazů.

Nebo bychom se mohli vrátit k myšlence Jaroslava Čechury, uvedené v recenzi¹⁷⁵ na Líbalův zásadní článek v *Umění* č.30 v roce 1982,¹⁷⁶ že by kostel v Pivoni mohl být původně zeměpanského založení – kupř. přemyslovského nebo biskupského (vzhledem k nedaleko ležícímu Horšovskému Týnu). Mimořádnost architektury by tomu nasvědčovala.¹⁷⁷ A co místní nobilita? Jiří Jánský nabízí teorii založení kláštera spojenou s významným říšským rodem Hirnheimů, kteří byli aktivní i v církevní sféře¹⁷⁸ a kolem poloviny 13. století vlastnili hrad Starý Herštejn, ležící kousek od Pivoně.¹⁷⁹ Tento hrad ale představoval jen jednu mnoha drobnějších pohraničních pevností, které se na daném území nacházely v poměrně velkém počtu. Za všechny zmiňme dosud stojící ruiny hradů – Reichenstein či Treffelstein. Proto se tak kontext s klášterní fundací spíše jeví jako málo pravděpodobný, zvláště když si vybavíme vzájemné vztahy mezi světským a církevním sídlem významných šlechtických či dokonce panovnických fundací – např. cisterciácký klášter v Oseku a hrad Riesenburg, cisterciácký klášter Velehrad a hrad Buchlov či vilemitské eremitorium (augustiniánský klášter) Zaječov a hrad Valdek. Eduard Maur zase naznačil

změny společnosti nastaly i na konci 13. století ve Witzenhausen v Hessensku. Z ryze politických důvodů taková změna nastala ve vestfálském Mariengarden (Burlo).

¹⁷⁴ Shrnutí literatury ke klášteru v Nepomuku: KUTHAN 2018, 558-560.

¹⁷⁵ ČECHURA 1984, 204.

¹⁷⁶ LÍBAL 1982. 448-453

¹⁷⁷ Ovšem jednotlivé architektonické prvky jsou při bližším ohledání odlišné. Blíže ke kapli biskupského hradu naposledy ZÁRUBA 2016.

¹⁷⁸ Např. v 50. letech 13. století nechal Rudolf I. von Hirnheim vystavět klášter cisterciáček v Zimmern

¹⁷⁹ JÁNSKÝ 2009.

možné propojení Starého Herštejna se dvěma šlechtickými rody nesoucími jméno Herštejn. Je si však vědom, že je omezen dosud neosvětleným založením obou staveb.¹⁸⁰ Z hypotézy Jiřího Jánského však vyplývá dosud důsledně nevyřčené – že možný vztah mezi Starým Herštejnem a Pivoní se mohl odehrávat území Bavorska, jehož část až později přešla v důsledku níže uvedených mocenských konfliktů pod českého panovníka. Anebo zase naopak.

Pro další směřování ve smyslu hypotetického určení zakladatele pivoňského kláštera je podstatná zpráva z roku 1263, kdy papež Urban IV. doporučil Přemyslu Otakarovi II., aby v roce 1256 nově konstituovaný řád augustiniánů eremitů vzal pod svoji ochranu a dále podporoval.¹⁸¹ Této podpory se dostalo augustiniánům i od osob blízkých Přemyslu Otakarovi II., konkrétně od významného šlechtice Oldřicha Zajíce z Valdeka, který byl zakladatelem kláštera, původně vilemitského eremitoria, Sv. Dobrotivá (Ostrov) v Zaječově.¹⁸² Proto není možné šlechtickou fundaci jednoznačně vyloučit.

Neměli bychom také opomenout, že pivoňský klášter leží v Českém lese, tj. v bavorském pohraničí, zhruba 10 kilometrů od současných hranic. A právě území dnešního Českého Lesa a pohraničí v jihozápadních Čechách bylo v polovině 13. století předmětem sporu o dědictví pánů z Bogenu mezi bavorskými vládci – Wittelsbachi a Přemyslovci. Byť toto území primárně zasahovalo do dnešního okolí Sušice,¹⁸³ pro další možnou hypotézu vzniku mohl mít tento spor vliv.

Když v roce 1242 skolem Alberta IV. rod Bogenů vymřel, stal se dědicem jejich území bavorský vévoda Ota II. z rodu Wittelsbachů. Nároky na tyto poměrně výnosné územní zisky však vznesl i příbuzný tohoto významného rodu, tj. český král Václav I. Celý konflikt mezi Wittelsbachi a Přemyslovci se ovšem

¹⁸⁰MAUR 1999, 7-31

¹⁸¹CDB V/1 č. 364.

¹⁸²VLČEK/SOMMER/FOLTÝN 1998, 691.

¹⁸³BARTOVÁ 2013, 41-57. K problematice dále např. KUBŮ 1999.

naplno rozhořel až v roce 1251, kdy Přemysl Otakar II., tehdy ještě jako pouze moravský markrabě vpadl do Bavor a zpusťošil okolí Chamu (česky Kouba). Po smrti Oty II. v 1253 si jeho synové moc v Bavorsku rozdělili téměř rovným dílem – Ludvíkovi II. připadlo Horní Bavorsko, zatímco jeho bratrovi Jindřichovi XIII. Dolní Bavorsko, které zčásti hraničilo s českým státem. A právě Jindřich XIII. byl s největší pravděpodobností iniciátorem příchodu vilemitů do Schönthalu u Waldmünchen,¹⁸⁴ odkud, jak již bylo uvedeno, byla s velkou pravděpodobností vilemity osazena Pivoň. V roce 1257 byl v Chamu uzavřen mezi Přemyslovci a Wittelsbachy mír, díky němuž bylo Jindřichu XIII. ponecháno celé dědictví po Bogenech.¹⁸⁵ V šedesátých letech Přemysl Otakar II. zakládá Domažlice jako další bod opevňující pohraničí.¹⁸⁶

Z těchto územních sporů vyplývá mnoho nejasností a vzhledem k dosavadní absenci písemných pramenů nemůžeme jasně určit, kdy a jaké straně sporu pivoňský klášter se svým okolím patřil. Důležitá je pro nás i písemnost z roku 1273, v níž jsme zpraveni o tom, že Jindřich XIII. potvrdil svému ministeriálovi Konrádu I. ze Schwarzenburga¹⁸⁷ a jistému Konrádovi z Hirschhofu dřívější darování území kolem řeky Schwarzachu, která protéká i kolem bývalého kláštera v Schönthalu. Jakou roli mohla hrát místní šlechta ve službách bavorských vévodů?

Možné řešení, ale opravdu jen velmi hypotetické se nabízí v následujících variantách:

V době počátků války o bogenské dědictví ve čtyřicátých letech 13. století mohl český panovník založit jako oporu přemyslovské moci na hranici s územím ovládaným Wittelsbachy klášter, jehož vznik však nemáme podložen písemnými prameny. Jediný Pavel Břicháček uvažuje o období této možnosti, tj. že konvent

¹⁸⁴HEMMERLE 1958, 82-87

¹⁸⁵ŽEMLIČKA 2011, 109.

¹⁸⁶BŘICHÁČEK 2018, 91, podrobněji např. KUTHAN 1993, ŽEMLIČKA 2011.

¹⁸⁷Podle T. Durdíka byl hrad Starý Herštejn založen pány ze Schwarzenburga

mohl být vystavěn pro jako opevněný bod na nově ovládaném území.¹⁸⁸ Teoreticky by mohl být osazen z cisterciáckého Nepomuku, jehož archiv se nedochoval. Následně mohl být zabrán Wittelsbachy a rozestavěné místo mohlo být osazeno vilemity ze Schönthalu. Poté je v rámci dalších přemyslovských aktivit mohli získat v 60. letech 13. století augustiniáni. Tomu by odpovídaly obsahy zpráv z let 1263 a 1266.¹⁸⁹

Anebo – založení kláštera může naopak vyplynout ze značné příbuznosti pivoňské architektury ke kostelu sv. Ulricha (původně byl založen jako soukromá svatyně pro Wittelsbachy) a severnímu rameni křížové chodby u bývalého benediktinského kláštera sv. Emmerama v Řezně. Mohlo by se tak jednat o starší wittelsbašské založení, které pak v 50. 13. století přešlo z neznámých důvodů na vilemity, poté možná do rukou Přemyslovců. S ohledem na rekonstrukci půdorysu pivoňské svatyně provedené Pavlem Břicháčkem¹⁹⁰ bychom si pak mohli domyslet, že chór a eventuelně boční kaple vznikly ve 40 letech 13. století a po získání „kláštera“ augustiniány byl celý koncept změněn a dostavěn podle jiných způsobů, které lépe vyhovovaly jejich mendikantskému zaměření.

5. Ke stavebním úpravám a využití areálu v 19. a 20. století

Popisovat komplexně dějiny klášterního areálu v Pivoni rozhodně není cílem této práce. Pro pochopení současného stavu je však nutné alespoň stručně nastínit události, které formovaly dnešní podobu a stav kláštera s kostelem.

¹⁸⁸ BŘICHÁČEK 2018, 91.

¹⁸⁹ CDB V/1 č. 364, CDB V/3 č. 1322. Více v kapitole č.2.

¹⁹⁰ BŘICHÁČEK 2018, 110.

Použity zde budou hlavně informace ze sekundárních zdrojů a dobových novinových článků.

5.1. Stavební úpravy a využití v minulosti

Po zrušení kláštera jednou z josefínských reforem dne 7. září 1787¹⁹¹ zde zůstal konvent s hospodářským dvorem a z konventního chrámu se stal farní kostel.¹⁹² Majetek kláštera byl sepsán roku 1787, rozprodán v dražbě a bývalý konvent roku 1800 získal nového vlastníka, kterým byl zemský advokát Leopold Stohr, jenž zde hospodařil do roku 1839. Poté ho zakoupil 1843 Leopold hrabě Thun-Hohenstein, který Pivoň připojil ke svému poběžovickému panství.¹⁹³ Roku 1863 získal celé panství František Karel, hrabě Coudenhove, c.k. komoří a diplomat ze starého šlechtického rodu, jehož původ sahal až do 13.století.¹⁹⁴ Oženil se s Marií von Kalergi¹⁹⁵ a jejich syn Jindřich, vzdělanec a diplomat si do Poběžovic přivedl manželku japonského původu, Mitsuko.¹⁹⁶ Rodina si nechala upravit první patro jižního křídla a vybavila ho v klasicistním slohu. K refektáři v tom samém křídle byl připojen rizalit a vznikl tak vyhlídkový pavilon, který zároveň i zpevňoval barokní jižní průčelí.¹⁹⁷ Bývalý konvent tak získal využití jako příležitostné letní šlechtické sídlo rodiny Coudenhove – Kalergi, střídavě s dnes již zaniklým loveckým zámečkem v osadě Dianin Dvůr.¹⁹⁸ V domažlickém Muzeu Chodska je uložen soubor dokumentačních fotografií, pocházející z 90. let 19. století.¹⁹⁹ Na jednom ze snímků z tohoto souboru je zachycen presbytář kostela s barokním vyřezávaným oltářem s výjevem Zvěstování Panny Marie. Z fotografie je patrné zadržané spodní hrotité okno

¹⁹¹ VLČEK/SOMMER/FOLTÝN 1998, 373.

¹⁹² Stvrzuje farní kronika v SOA Domažlice, fond č. 335, in.v.č.1.

¹⁹³ BÖHM/ŠPAČKOVÁ/ŠPAČEK 2009, 19

¹⁹⁴ Podrobněji k rodině Coudenhove – Kalergi: Mašek 2003

¹⁹⁵ Jejich synové začali užívat obě příjmení Coudenhove-Kalergi

¹⁹⁶ Hraběnce Mitsuko je věnovaná jedna z expozic státního hradu a zámku v Horšovském Týně.

¹⁹⁷ BUBEN 2007, 43.

¹⁹⁸ Více např. PROCHÁZKA 2017

¹⁹⁹ Dle ústní informace zaměstnanců z Muzea Chodska

východního průčelí, a naopak horní okrouhlé částečně prosvětluje oltářní nástavec. Stěny presbytáře jsou natřeny světlou barvou, stejně jako sokly, přípory a hlavice. Klenební pole jsou navíc dekorována drobným malovaným motivem hvězd. [27.]

V roce 1918 byla v části konventu umístěna česká menšinová škola a policejní stanice s byty úředníků, která tam přetrvávala ještě ve 30 letech 20.století.²⁰⁰ Z farní kroniky lze vyčíst, že v létě roku 1927 byl nově přikryt presbytář a vyspravena krytina věže. Dále je k 7. únoru roku 1931 zaznamenáno, že bylo do kostela zavedeno elektrické osvětlení a roku 1933 do něj položena nová dlažba.²⁰¹ Posledním majitelem konventu z rodu Coudenhove-Kalergi byl jeden ze synů Mitsuko a Jindřicha, Hans, který po skončení 2. světové války nešel odsunu v roce 1945.²⁰²

Po odsunu majitelů byl areál zkonfiskován a připadl státu, od roku 1949 sloužil státním statkům Kostel připadl církvi, avšak jeho věž byla v 50. letech minulého století využívána jako pozorovatelná pohraniční stráž, až do požáru v roce 1954.²⁰³ Klášterní kostel vyhořel a přišel o věž do úrovně její římsy. O čtyři roky později se jednolodí propadla klenba.

V květnu roku 1958 nabyt účinnost zákon č. 22/1958, o kulturních památkách, díky kterému získal statut památky. O rok později žádal ONV Horšovský Týn o povolení demolice, avšak Státní ústav památkové péče a přírody v Praze demolici odmítl, vzhledem k jeho výrazné památkové hodnotě.²⁰⁴ V roce 1963 byl odborně posouzen stav kamenné klenby a doporučen způsob opravy. Následující rok byla vytvořen zápis chráněného areálu do státního seznamu

²⁰⁰ PROCHÁZKA 1934, 144.

²⁰¹ Kronika farnosti Pivoň, 1788-1936, SOAP-Domažlice, karton č.335.

²⁰² BÖHM/ŠPAČKOVÁ/ŠPAČEK 2009, 19.

²⁰³ HEROUTOVÁ 1979, 9.

²⁰⁴ Více v poznámce č. 30

památek.²⁰⁵ Podle fotografií pořízených v roce 1971 pro MNV Mnichov, pod který Pivoň dnes spadá, byla loď celá prorostlá náletovými dřevinami a přeživaly pouze dva klenební pasy. **[28]** Ke statickému zabezpečení presbytáře, lodi a věže kostela došlo v letech 1970-72, zastřešení presbytáře a lodi bylo dokončeno v roce 1976. ²⁰⁶ V roce 1986 byla provedena nová bání na věži, a to podle zastřešení věže kostela sv. Mikuláše v Šitboři, který patřil mezi statky spravované klášteřem a v 18. století získal obdobnou střechu.²⁰⁷ V roce 1988 se zřítlo severní křídlo konventu.

Po sametové revoluci se obec Mnichov, pod kterou Pivoň spadá, snažila získat pro areál nového vlastníka, neboť klášter neustále vyžadoval udržovací a zabezpečovací práce, zkrátka byl vnímán spíše jako přítěž. V červenci roku 2001 byl areál zmíněn v regionálním tisku, neboť se zřítla část východního křídla a zdálo se, že je nový vlastník v nedohlednu.²⁰⁸ Následujícího roku byly budovy kláštera darovací smlouvou převeden do vlastnictví Spolku Aurelis, který se zavázal zahájit opravy budov konventu, využívat ho po dobu 25 let pouze k účelu vymezenému smlouvou a v rámci výstavby odpadních sítí ještě připojit obyvatele Pivoně a Vranova na kanalizaci.²⁰⁹ Bylo na něj převedeno i vlastnictví kostela. Stav, ve kterém spolek bývalý klášterní areál převzal, ilustruje fotografie z databáze Národního památkového ústavu, Územního odborného pracoviště Plzeň. Je na něm zachyceno západní průčelí kostela s poničeným portálem, dále částečně zřícené severní křídlo a kus západního křídla, vše bez okenních výplní. **[29]** Zprávy o obnově a plánovaném novém využití areálu, který se měl stát sanatoriem, hotelem s restaurací, ubytovnou i

²⁰⁵ <https://pamatkovykatalog.cz/pravni-ochrana/klaster-augustinianu-131612>, vyhledáno dne 15.6.2019

²⁰⁶ HEROUTOVÁ 1979, 9-11.

²⁰⁷ HANZLÍKOVÁ 2002, 249.

²⁰⁸ Krátká zpráva v regionálním periodiku Domažlicko 18.7.2001 roč. 11, č.29, s.10 .

²⁰⁹ http://www.pivon.cz/nemovitosti_majetek.html, vyhledáno dne 10.6.2019

kulturním centrem regionu zároveň, proběhly i v médiích. Objekty v areálu byly díky investicím spolku stabilizovány, střechy vyspraveny a zabezpečena statika konventu kromě sklepení. Poté stavební aktivity ustaly.²¹⁰ Podle poznámky v katastru nemovitostí byl ve vztahu k areálu vydán exekuční příkaz k prodeji nemovitosti a klášterní areál je od roku 2017 opakovaně nabízen ve veřejné dražbě, poslední se konala v březnu letošního roku, tj. 2019. Nejnižší dražební podání bylo vyčísleno na 9 000 000 Kč, výsledná cena předmětu dražby 18 000 000 Kč.²¹¹ Výsledek dražby nebyl v době dokončení této práce k dispozici.

V současnosti by měl tedy být areál po stavební stránce stabilizovaný, ale vzhledem k tomu, že aktivity směřující k jeho obnově ustaly cca před deseti lety, můžeme se jen domnívat, že se jeho stav začne co nevidět zhoršovat, nezhoršují se již nyní. Například pod východním křídlem je sklepení, stejně jako pod znovu vystavěným křídlem severním, tam jsou již ale podzemní prostory zčásti rozbořené a zasypané. Z novostavby severního křídla se uvolňují cihly, stejně tak jako ve většině částí starších interiérů. U posledního zbylého křídla hospodářského dvora leží na dvoře prorostlá hromada sutí a novověkých stavebních prvků z celého areálu. V dobrém stavu alespoň na se pohled jeví zastřešení budov, prováděné na etapy nejprve obcí v 90. letech minulého století a poté v době působení spolku Aurelius.

Ovšem i pro nového majitele areálu se nabízí zcela zásadní otázka – co s ním? Je zcela jasné, že nehodnotnější částí celého areálu je kostel Zvěstování Panny Marie, a o díky svému presbytáři, který je velmi cennou ukázkou rané gotiky na

Např. <https://plzen.rozhlas.cz/aurelius-zahranuje-pivonsky-klaster-6790286>, vyhledáno dne 7.6.2019, <https://www.respekt.cz/tydenik/2007/5/klaster-na-okraji-republiky> vyhledáno dne 7.6.2019

²¹¹http://mesta.obce.cz/assets/File.ashx?id_org=9746&id_dokumenty=1956, vyhledáno dne 8.6. 2019

našem území, a proto by bylo vhodné ho v novém využití (dojde-li k němu) akcentovat.

Než přejdeme k teoretickému návrhu řešení, ráda bych uvedla pár slov k tématu užívání sakrálních památek a s ním i souvisejících omezení a možností využití.

5.2 Několik poznámek k využití sakrálních památek

Téma opětovného využití sakrálních památek zaznívá v našem prostředí poslední dobou silněji, a to díky rozličným celorepublikovým i regionálním spolkům a projektům, které si dávají za cíl nevyužité a opuštěné sakrální památky zachraňovat, obnovovat a případně využívat.²¹² Ke stejným cílům slouží i rozličné evropské dotace, přeshraniční projekty a spolupráce či přímo projekty financované ze státního rozpočtu nebo z rozpočtů krajů a obcí.

Z mezinárodních dokumentů, týkajících se využití památek je příhodné citovat nejprve obecné ustanovení Benátské charty z roku 1964, kdy ve člancích 4 a 5 stojí, že pro uchování památek má význam stálá, soustavná údržba a pro zachování je vždy snazší, když se jim určí využití užitečné pro společnost. Žádoucí využití nicméně nesmí narušit architektonickou dispozici a výzdobu budovy. Pouze v těchto mezích je možno hodnotit a schvalovat úpravy, které jsou požadovány v důsledku změny funkce stavby.²¹³ Již konkrétně se problematikou nevyužitých církevních staveb se zabývala Evropská rada, která v roce 1989 vydala resoluci č. 916 *O nadbytečných sakrálních stavbách*. V ní mimo jiné v článku 7 stojí, že pokud sakrální stavba ztratila svůj původní účel, mělo by se vynaložit úsilí k zajištění jejího budoucího využití, ať už náboženského nebo kulturního, co nejvíce však slučitelného s původním smyslem stavby. Ve článku 11 vyzývá odpovědné úřady, ke spolupráci se

²¹² Např. Omnium z.s., Spolek pro klášter Chotěšov, Drobné památky severních Čech z.s., Česko – německý fond budoucnosti

²¹³ Dostupné zde: <http://www.icomos.cz/images/dokumenty/benatska-charta.pdf>, vyhledáno dne 18.6.2019

zájmovými organizacemi a odborníky, aby přijímaly efektivní patření k zachování nadbytečných sakrálních staveb, aby neprosazovaly tendence měnit takové stavby v ruiny, či aby podporovaly projekty na adaptace a druhotná využití, které neodporují původní funkci stavby a nezpůsobí neodstranitelné zásahy do původní budovy.²¹⁴

Na tomto místě je vhodné uvést, že podle české právní úpravy, tj. zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, je památkově chráněnou taková kulturní památka, která splňuje podmínky podle zákona, je za kulturní památku prohlášena a následně je zapsána do Ústředního seznamu kulturních památek. Samotný zápis v seznamu je deklaratorního charakteru, rozhodující je její prohlášení.

Za památky jsou podle §2 je možno prohlásit nemovité a movité věci, popřípadě jejich soubory,

a) které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti, jako projevy tvůrčích schopností a práce člověka z nejrůznějších oborů lidské činnosti, pro jejich hodnoty revoluční, historické, umělecké, vědecké a technické,

b) které mají přímý vztah k významným osobnostem a historickým událostem.

Kulturní památky prohlašuje vláda nařízením a spadají do pravomoci obecních úřadů s rozšířenou působností, národní kulturní památky tvoří nejvýznamnější součást kulturního bohatství národa a prohlašuje je vláda nařízením. Využívání kulturních památek je zmiňováno v ustanovení § 9 zákona o státní památkové péči č. 20/1987 Sb., kde jsou demonstrativně uvedeny povinnosti vlastníka kulturní památky.

(1) Vlastník kulturní památky je povinen na vlastní náklad pečovat o její zachování, udržovat ji v dobrém stavu a chránit ji před ohrožením, poškozením,

²¹⁴Resolution 916 (1989) on Redundant Religious Buildings, dostupné zde: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=16327&lang=en>, vyhledáno dne 8.6.2019

znehodnocením nebo odcizením. Kulturní památku je povinen užívat pouze způsobem, který odpovídá jejímu kulturně politickému významu, památkové hodnotě a technickému stavu. Je-li kulturní památka ve společenském vlastnictví, je povinností organizace, která kulturní památku spravuje nebo ji užívá nebo ji má ve vlastnictví, a jejího nadřízeného orgánu vytvářet pro plnění uvedených povinností všechny potřebné předpoklady.

(2) Povinnost pečovat o zachování kulturní památky, udržovat kulturní památku v dobrém stavu a chránit ji před ohrožením, poškozením, znehodnocením nebo odcizením má také ten, kdo kulturní památku užívá nebo ji má u sebe; povinnost nést náklady spojené s touto péčí o kulturní památku má však jen tehdy, jestliže to vyplývá z právního vztahu mezi ním a vlastníkem kulturní památky.

(3) Organizace a občané, i když nejsou vlastníky kulturních památek, jsou povinni si počínat tak, aby nezpůsobili nepříznivé změny stavu kulturních památek nebo jejich prostředí a neohrožovali zachování a vhodné společenské uplatnění kulturních památek (...)

Tyto obecné povinnosti dále konkretizuje vyhláška k památkovému zákonu č. 66/1988 Sb, která v §8 uvádí:

(1) Vlastník kulturní památky je povinen se postarat o včasnou přípravu a řádné provedení všech prací a jiných opatření potřebných k zabezpečení péče o kulturní památku, zejména o zajištění:

- a) dobrého technického stavu a estetického vzhledu kulturní památky,*
- b) vhodného a přiměřeného užívání kulturní památky,*
- c) příznivého prostředí kulturní památky, popřípadě jejího přemístění na jiné vhodné místo,*

d) proti svévolnému poškozování, zničení nebo odcizení, nebo odcizení jejích odstranitelných součástí či příslušenství.

(2) Organizace, která kulturní památku spravuje, nebo ji užívá nebo ji má ve vlastnictví, je dále povinna zajistit:

a) neporušené uchování a účinné uplatnění uměleckých a kulturně historických hodnot kulturní památky,

b) potřebné technické a jiné vybavení kulturní památky v souladu s její památkovou hodnotou,

c) ochranu movitých kulturních památek po dobu trvání stavu nebezpečí, nouzového stavu, stavu ohrožení státu a válečného stavu.

Zákon o památkové péči upravuje i situace, kdy vlastník o památku nepečuje nebo ji neužívá v intencích zákona. Za porušení povinností uvedených v § 9, tj. když vlastník o památku nepečuje uvedeným způsobem, může v rámci přestupkového řízení obdržet peněžní sankci. Takové řízení může být zahájeno i na podnět, např. Památkové inspekce – specializovaného kontrolního orgánu Ministerstva kultury v oboru státní památkové péče. Dále může dle §10 vydat příslušný orgán památkové péče rozhodnutí o opatřeních, která je vlastník povinen v dané lhůtě učinit. Pokud vlastník tato opatření neprovede, může příslušný úřad rozhodnout, že se příslušná opatření provedou na náklad vlastníka. Nejprísnějším možným následkem zanedbání péče o kulturní památku je vyvlastnění podle §15. Tento institut však těžko bude představovat efektivní nástroj k zajištění potřebné péče o památky, neboť stát samotný nemůže mít vůli nabývat památky, o které jejich majitelé nepečují. Již v důvodové zprávě k zákonu je však uvedeno, že se jedná až o krajní řešení.²¹⁵ V případě

²¹⁵ VARHANÍK/MALÝ 2011, 126.

bezprostředního ohrožení kulturní památky může obec se souhlasem příslušného úřadu nařídít a provést nutná opatření k její ochraně.

Přestože zákon alespoň rámcově definuje, jak se k památkově chráněným nemovitostem chovat a teoreticky stanovuje i sankce za nedodržení předpisů, při cestách po naší krajině je možné si všimnout, že ne všechny jsou v dobré kondici. Příčinu, proč tolik sakrálních staveb a klášterních areálů neslouží svým účelům, bychom mohli hledat v dějinných událostech od husitských bouří přes sekularizační akci Josefa II., po dlouhé 20. století, kdy po 2. světové válce došlo k odsunu německého obyvatelstva z pohraničí, k narušení tradičních vazeb obyvatelstva a jeho religiozity a vztahu ke krajině vůbec. Následné represe katolické církve v 50. letech, určení pohraničních pásem a vojenských prostorů k chátrání sakrálních památek pouze přispívalo. Navíc zásady pro konzervaci a obnovení památek byly v tehdejší socialistickém zřízení striktně nastaveny. Např. Vlastimil Vinter, který se pokusil shrnout teorii památkové péče se k uchování církevních památek stavěl takto: „u kultovních (církevních) objektů, které byly v minulosti vesměs pokládány za památky, zaměřit konzervaci, popř. obnovu výhradně na objekty nesporné umělecké/historické hodnoty, především na ty, které mají základní význam pro poznání a rozvoj umění.“²¹⁶ I toto ideologicko-teoretické názorové podhoubí k ochraně nevyužívaných sakrálních památek rozhodně nepřispívalo.²¹⁷

²¹⁶ VINTER 112, 1971. Shrnout teorii památkové péče se pokusil v 70. letech 20. stol Vlastimil Vinter, ovšem tento pokus není považován za podařený. Více k diskusi o ne/potřebě teorie památkové péče např. RICHTER 1971 KROUPA 2001, HLOBIL 2004, LÁSKA 1997, SOLAŘ 2004, CZUMALO 2008

²¹⁷ Tentýž Vlastimil Vinter jako vedoucí oddělení státní památkové péče, ochrany přírody a muzei je podepsán pod rozhodnutím tehdejšího Ministerstva školství a kultury, že na základě vyjádření SÚPP neupouští od další ochrany kostela v Pivoni a ukládá, aby byla projednána otázka zabezpečení a dalšího využití památky.

Pro zajímavost zde můžeme uvést přístup navrhovaný v Irsku v 80. letech minulého století. Komise Irské církve přišla s návrhem, aby uzavřené kostely, pokud se o ně nepostará stát, obce, instituce nebo soukromá osoba a nenajde se pro ně vhodné využití, byly buď úplně zbořeny, nebo aby byla snesena střecha, zdivo zakonzervováno a takto vytvořená ruina znepřístupněna. Obdobný přístup byl navrhován i v bývalé Německé demokratické republice – pokud se pro nadbytečný kostel nenajde vhodné využití, měl by být odstraněn veškerý mobiliář a střecha a ponechány pouze zdi, údajně z důvodu prevence vandalizmu.²¹⁸ Naopak Velká Británie, byť má po celé zemi rozeseť ohromné množství kostelů, má již několik desetiletí efektivně rozdělený systém péče o ně mezi stát a dobrovolné organizace.²¹⁹

Pivoňský klášterní areál, a hlavně kostel Zvěstování Panny Marie zcela odpovídá anglickému termínu *Church in Retirement* – historicky cenný, starý nevyužitý kostel je možné tímto termínem přirovnat ke starému člověku, který již přesáhl svůj produktivní věk a úroveň společnost se projeví tak, jak se o něj postará.²²⁰ Taková stavba již ztratila svou užitnou funkci tak jak jsi definovat ve svém díle Alois Riegl,²²¹ a proto je možné diskutovat pouze o druhotném (alternativním) využití pivoňského kostela a klášterního areálu.

K otázce druhotného využití sakrálních budov se konala v roce 1997 v Teplicích konference nazvaná „Nová využití pro staré kostely“.²²² O pět let později vyšel sborník, ve kterém se přispívající dle příspěvků logicky shodli, že je nejvhodnější, když kostel slouží svému původnímu účelu – tedy patří církvi a je používán pro pravidelné nebo občasně bohoslužby. Není-li využíván

²¹⁸ NEJEZCHLEBOVÁ 2002, 116.

²¹⁹ Churches conservation trust – organizace zčásti financovaná ministerstvem pro kulturu, média a sport, oproti tomu fungují i soukromé subjekty jako např. Friends of Friendless Churches

²²⁰ LÁSKA 2004, 186.

²²¹ RIEGL 2003, 32.

²²² NEJEZCHLEBOVÁ 2002

k bohoslužbám, stále může sloužit jiné náboženské společnosti. Také je možné využívat ho jako místo kulturního a občanského setkávání, patří – li obci či soukromé osobě. Poté dle přispěvatelů existuje i možnost, aby se sakrální stavba stala ruinou, ale udržovanou.

Klášterním komplexům a možnostem využití monastických památek bylo věnováno jedno z čísel Zpráv památkové péče z roku 2009. V jednom z příspěvků, nazvaném *Poznání a ochrana monastických památek u nás* jeho autor Zdeněk Chudárek uvádí, že jeden z jevů, které dnes ohrožují monastické památky je rozpínavost obcí a jejich infrastruktur, které zasahují o do samotného areálu nehledě na to, že ovlivňují jejich okolí. Přičemž upozorňuje na lehce ironický fakt, že tyto obce většinou vznikly právě jako laické zázemí pro klášterní areál. Podle Chudárka je nezbytné usilovat o sloučení vlastnictví všech částí areálu do jedné rukou, přičemž následného optimálního využití se dosáhne při respektování původního účelu jednotlivých budov a provozních vztahů mezi nimi.²²³ To by však znamenalo mít v areálech opět řádová společenství, což s rozsáhlými církevními majetky a limitovanými finančními prostředky a počty řeholníků není v našem prostředí možné.

Sloučení vlastnictví objektů v klášterním areálu do jedné rukou, jak Chudárek dále uvádí,²²⁴ je samozřejmě pro obnovu i využívání areálů nejvhodnější, ale ne vždy dobře realizovatelné. V praxi je vlastnictví monastických areálů a k nim přilehlých pozemků komplikováno restitučními nároky církve,²²⁵ dědictvím soukromých osob, ne/aktivitou příslušných obcí aj. Spory o vlastnictví jsou často řešeny prostřednictvím soudního řízení, ve kterých v případě dělení spoluvlastnictví může být uvažováno dokonce i o fyzickém

²²³ CHUDÁREK 2009, 100-107.

²²⁴ tamtéž

²²⁵ Např. případ Sázavského kláštera, který měl v jednu dobu tři různé vlastníky

rozdělní nemovitostí.²²⁶ Více vlastníků jednoho areálu, který požívá ochrany kulturní památky je samozřejmě i komplikací pro zamýšleným stavebním pracím. Téměř každému zásahu musí předcházet vyjádření Národního památkového ústavu a následný správní akt příslušného orgánu památkové péče, popř. i stavebního úřadu. Tento proces se týká nejen rekonstrukce, opravy, restaurování přístavby a jiných významných zásahů do areálu, ale i jeho údržby.²²⁷ Pokud je pozemek s plánovanými úpravami územím s archeologickými nálezy, ustanovení § 22 odst. 2 zákona o památkové péči č. 20/1987 Sb. ukládá vlastníkově povinnost stavební či jiný záměr předem ohlásit.

Zděněk Chudárek uvádí ještě jeden poznatek, a to takový, že v praxi mohou být zkoumány jednotlivé části areálů odděleně, tj. z hlediska priorit investora, tj. nikoli primárně za účelem komplexního poznání.²²⁸ S tím nelze než souhlasit (a přát si vždy osvíceného investora).

Nejvíce využitých sakrálních areálů najdeme ve větších městech. V samotném centru Prahy jsou části augustiniánského komplexu u sv. Tomáše na Malé straně pronajaty investorům, na jejich náklady opraveny a fungují jako hotel a restaurant, obdobně jsou využívány budovy benediktinského břevnovského klášterního areálu. V jezuitském Klementinu dnes sídlí Národní knihovna, Anežský klášter slouží Národní galerii v Praze. V Plzni je v části minoritského konventu zřízeno muzeum sakrálního umění.

Co se přímo řádu augustiniánů – eremitů týče, patří jim v současnosti kromě malostranského sv. Tomáše ještě kláštery v Zaječově, Dolním Ročově, Bělé pod Bezdězem a Domažlicích.

²²⁶Např. rozhodnutí NS <https://www.zakony.cz/soudni-rozhodnuti/nejvyssi-soud/2012/3801/judikat-ns-22-Cdo-2977-2010-GNS20125590>

²²⁷ Dle § 14 odst. 1 zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči

²²⁸ CHUDÁREK 2009, 100-107.

Původně vilemitský klášter ve středočeském Zaječově, zmiňovaný v bule *Ea que iudicio* z roku 1266,²²⁹ se stal v 18. století oblíbeným poutním místem a zrušen díky akci K roku 1950. V rámci církevních restitucí byl na konci století byl řádu augustiniánů navrácen, v kostele se konají příležitostné mše, poutě a církevní slavnosti, prostory konventu slouží jako výstavní prostory a k příležitostnému ubytování a je v nich ubytována rodina, která areál spravuje a střeží. Řádu byl navrácen i klášter v Domažlicích, který dnes slouží pro potřeby základní umělecké školy a město obstarává jeho údržbu a opravy. Konvent v Bělé pod Bezdězem je rozdělen na obývané byty.²³⁰

Najít využití areálu v odlehlých oblastech je však mnohem náročnější. Ne každý areál disponuje funkčním hospodářským a technickým zázemím pro provoz, navíc pivoňský klášter leží opravdu v hlubokých lesích v málo osídleném pohraničí se špatnou dopravní dostupností, takže i najít vhodný účel využití by bylo velmi složité.

5.3 K možnému využití kláštera

Složitost uchopení a alternativního využití konventu ilustrují i články z místního tisku z konce 90. let minulého století, které uvádí, že když po revoluci začala obec areál nabízet k prodeji, objevilo se několik návrhů, ze kterých vždy sešlo. Byly zvažovány varianty kongresového centra, kasina, očního sanatoria nebo hotelového komplexu.²³¹ Poslední varianta byla realizaci nejbližší, neboť v roce 1990 byl proveden stavebně historický průzkum konventu, který se přímo k této variantě využití vyjadřuje a doporučuje ponechat co nejvíce původních prvků tam, kde to bude možné, aby zůstal zachován původní charakter objektu, což by bylo zdůrazňováno jako přednost potenciálního ubytovacího zařízení.

²³² To by případě konventu znamenalo ponechat převládající barokní období

²²⁹ CDB V/3 č.1378., podrobněji v kapitole č.2.

²³⁰https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/restituce-augustiniani-knez-juan-provecho-rozhovor.A171206_143838_ekonomika_ane, vyhledáno dne 12.6. 2019

²³¹ KOHOUT 1999, 16.

²³² K diskusi o autenticitě památky např. LÁSKA 2000.

s úpravou jižního křídla dle rodiny Coudenhove-Kalergi z druhé pol. 19. století. Jako největší nutný zásah byla doporučena dostavba zborceného severní křídla.²³³

Plány pro využití objektu spolkem Aurelius byly snad ještě velkolepější. Primárně měl být upravený objekt využíván ke krátkodobému ubytování dětí z válečných oblastí, spolu alespoň s jedním rodičem. K dispozici jim měly být prostory pro rekonvalescenci, umělecké a řemeslné dílny. Dále měl areál obsahovat i ubytování seniorů, i kvůli interakci s malými dětmi. Zároveň měl poskytovat i komerční ubytování a sloužit jako kulturní centrum regionu, místo setkávání s výstavními prostory a knihovnou.²³⁴ Takový provoz by samozřejmě znamenal mít zde i zařízení stravování minimálně jídelnou, parkování pro hosty i zaměstnance, velké provozní prostory atp. Proto můžeme usoudit, že v plánu nebyla pouze rekonstrukce, ale určitě i dostavba jiných částí. Využití nevelký areál pro všechny výše uvedené účely se jeví nereálné už jen sepsané, natož v realitě, kdy bez jakéhokoliv většího příslibu finančních prostředků byl bývalý klášter spolkem převzat.

Jak bylo uvedeno výše, návrhů pro využití pivoňského klášterního areálu bylo mnoho, avšak žádný z velkých plánů na přestavbu a změnu využití nevyšel. Můžeme se jen ptát, zda je to ekonomickou naivitou těch, kteří se o nové využití pokoušeli anebo jestli opravdu existuje jakýsi *genius loci* kostela a kláštera, který si nové, alternativní využití nepřeje. Zavítáme – li do Pivoně v létě, klášter nepůsobí vůbec nápadně, areál je zarostlý náletovými dřevinami a dostat se k němu je možné jen přes hustou vysokou trávu. Téměř tak asociuje anglické zříceniny, bývalé kláštery na opuštěných místech, které jsou dnes v zakonzervovaném stavu, přístupné veřejnosti spíše jen k nahlédnutí z dálky.

²³³ JESENSKÝ/MUK/NOVOSADOVÁ/VLČEK/VOJTÍŠKOVÁ 1990, 37.

²³⁴ <http://www.pivon.cz/vyuziti.html>, vyhledáno dne 6.6.2019.

V roce 2013 byl založen česko – německý spolek Vize Pivoň – Vision Stockau, který si klade za cíl podporovat a prezentovat kulturní a turistický potenciál osady Pivoň a jejího blízkého okolí.²³⁵ Výraznější aktivity tohoto spolku v posledních dvou letech se však nepodařilo dohledat. Odhlédneme – li od komplikovaných vlastnických vztahů a nezájmu veřejnosti o tento objekt, mohlo by být prozatímním řešením svěřením areálu tomuto spolku, který by se postaral o zabezpečení nejhodnotnější části, tj. presbytáře kostela Zvěstování Panny Marie, zařídil by vyklizení areálu od přebytečného nepořádku a stavebnin a zamezil vstupu do míst, která hrozí zřícením. V ideálním případě by zpřístupnil kostel pro předem ohlášené skupiny zájemců.

Pro příklad obstarávání průběžné údržby areálu, dobré spolupráce, postupné obnovy a zpřístupnění bývalého klášterního areálu není třeba chodit daleko – asi 40 km od Pivoň se nachází konvent bývalého kláštera premonstrátek v Chotěšově a svým osudem je pivoňskému v lecčem podobný. Byl založen na samém počátku 13. století blahoslaveným Hroznatou, poničen husitskými vojsky, zrušen josefinskou reformou a dochoval se převážně v barokní podobě. V roce 1878 sem byly přivedeny sestry Navštívení Panny Marie (salesiánky), které zde zřídily pensionát pro výchovu dívek. Původní kostel zanikl, nový neobarokní byl vysvěcen roku 1901.²³⁶ Činnost řádové školy byla ukončena v roce 1939, v roce v roce 1950 byly sestry vystěhovány a objekt užívala československá armáda do roku 1973, která jej výrazně poničila. V současnosti je konvent majetkem obce Chotěšov, klášterní zahrady spravuje plzeňské biskupství. V součinnosti obce se dvěma spolky (Spolek pro klášter Chotěšov a Chotěšovská vlna) byly pozvolna provedeny opravy kanalizačního systému, střech a krovů a restaurovány fresky. Samozřejmě ani zde není klášter

²³⁵Zdroj:<https://or.justice.cz/ias/ui/rejstrik-firma.vysledky?subjektId=802433&typ=PLATNY>, vyhledáno dne 6.6.2019.

²³⁶ VLČEK/SOMER/FOLTÝN 1998, 254-257.

v optimálním stavu a práce postupují velmi pomalu. Ve vybraných dnech je však veřejnosti přístupný a konají se zde akce na podporu postupné obnovy. [30]

Pivoňský areál by primárně potřeboval zastavit nepříznivé působení vnějších vlivů a pak teprve rozmýšlet, zda by bylo možné ho využít i komerčním způsobem. Vzhledem jeho poloze v pohraničních lesích se může stát, bude klášterní areál zakoupen i třeba soukromou osobou ze sousedního Německa. V každém případě čeká budoucího vlastníka areálu ohromné množství práce, ať se již rozhodne k jakémukoli využití či ho „jen“ zabezpečit, zakonzervovat, event. zpřístupnit kostel Zvěstování Panny Marie. Pokud se areál v dražbě neprodá, bude dále chátrat což by v k provedeným záchranným pracím, vynaloženému času zúčastněných, proinvestovaným finančním prostředkům, a hlavně hodnotě raně gotického presbytáře byla velká škoda.

Závěr

Areál bývalého kláštera v Pivoni je přednostně díky raně gotickému presbytáři kostela Zvěstování Panny Marie velmi hodnotnou kulturní památkou, jejíž plánovaná obnova se v poslední době bohužel zastavila. Jedním z cílů této práce bylo hlavně upozornit na pomalu chátrající stav objektu, který i díky své poloze na kraji Českého lesa a poblíž dnešní hranice s Německem trpí nezájmem veřejnosti, což se jeví jako velká škoda.

Raně gotický presbytář klášterního kostela totiž pozornost zasluhuje. Můžeme směle tvrdit, že se jedná o jednu z prvních ukázek raně gotického slohu na našem území. Určení doby jeho vzniku je proto velmi důležité, a to i z důvodu, že by nám pomohlo objasnit založení celého klášterního areálu. Doloženy jsou pouze zprávy o vilemitském eremitoriu v pivoňském údolí, které přešlo definitivně pod řád augustiniánů eremitů na počátku druhé poloviny šedesátých let 13. století. Architektura presbytáře byla dosud badateli datována přibližně v rozmezí let 1220-70. V této práci bylo metodou formální analýzy architektonických prvků presbytáře poukázáno na obdobné motivy v architektuře, které obecně můžeme řadit spíše do první poloviny 13. století. Na základě tohoto provedeného rozboru bychom se mohli hypoteticky přiklonit k této dataci i pro pivoňský presbytář., popř. uvažovat i o jiném prvotním řádovém osazení. Ovšem bez dalších důkladných archeologických výzkumů a stavebně historických průzkumů zůstáváme pořád jen v teoretické rovině. Stejně tak můžeme bez absence písemných pramenů spekulovat, zda za vznikem kláštera stála osoba světská, církevní či dokonce samotný panovník.

Osud pivoňského kláštera nebyl vždy jednoduchý, a komplikace dodnes činí samotné hledání vhodného alternativního využití areálu a nového vlastníka. Zde již žádné teoretizování nepomůže, v praxi hrají největší roli finance a většinou nezbyvá nic jiného než si přát najít uvědomělého, a přesto nadšeného investora. Přejme tedy pivoňskému klášteru takového, a do té doby, než přijde bychom se

sami měli snažit (nejen na tento) areál upozorňovat, mapovat ho a podněcovat diskusi. Platí to vlastně pro všechny naše památky, a ty ohrožené zvláště. Přestože již existují celá staletí, jejich existence je křehká, možná snad i o něco více, než si obvykle uvědomujeme.

.

Seznam literatury a pramenů

Edice:

CDB V/1—Jindřich ŠEBÁNEK / Sáša DUŠKOVÁ (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1. Praha 1974

CDB V/3—Jindřich ŠEBÁNEK / Sáša DUŠKOVÁ (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/3. Praha 1982

FRB II, 81. —Josef EMLER (ed.): Fontes rerum Bohemicarum. Tom.II..Praha 1974.

FRB III. 91 — Josef EMLER (ed.): Fontes rerum Bohemicarum. Tom.II..Praha 1882

Ein Bernaregister des Pilsner Kreises vom Jahre 1379— Josef EMLER (ed.)
Praha 1876

Fondy:

SOKa Domažlice – Pivoň – farní kronika karton č. 335, inv.č.1.

SOKa Domažlice – Inventář MNV Mnichov 1945-1979, ŽÁČKOVÁ 2012

Stavebně historické průzkumy:

HEROUTOVÁ/Dobroslav LÍBAL/ Alena LIŠKOVÁ/Olga NOVOSADOVÁ: Pivoň.

Kostel Panny Marie. Stavebně historický průzkum. strojopis, Praha 1979

JESENSKÝ/MUK/NOVOSADOVÁ/VLČEK/VOJTÍŠKOVÁ 1990 —/Vít JESENSKÝ/Jan

MUK/ Olga NOVOSADOVÁ//Pavel VLČEK/Lucie VOJTÍŠKOVÁ: Pivoň. Stavebně

historický průzkum kláštera, strojopis. Praha 1990

Legislativa a mezinárodní dokumenty:

Zákon č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči

Vyhláška č.66/1988 Sb., k zákonu o státní památkové péči
Benátská charta (Mezinárodní charta o konzervaci a restaurování památek a sídel) 1964.
Resolution 916, Redundant historical buildings. Rezoluce rady Evropy, 1989
Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy, č. 73/2000 Sbírký
mezinárodních smluv

Seznam literatury

BINDING/UNTERMANN 2001—Günther BINDING /Matthias UNTERMANN: Kleine Kunstgeschichte der mittelalterlichen Ordensbaukunst in Deutschland. Darmstadt 2001

BARTOVÁ 2013—BARTOVÁ Veronika: Vlása hrabat z Bogenu na Sušicku kostel sv. Mořice na Mouřenci. In: Ve službách knížat a králů. Kniha k poctě profesora Jiřího Kuthana. Praha 2013

BERÁNEK/MACEK 2015—Jan BERÁNEK/Petr MACEK (ed.): Metodika stavebně historického průzkumu. Praha 2015

BERANOVÁ 2014—Monika BERANOVÁ: Konvent augustiniánů eremitů v Mnichově- Pivoni v době předhusitské a jeho pozemková držba. K dějinám středověkého osídlení Českého lesa. (nepublikovaná bakalářská práce na Univerzitě J.E. Purkyněho v Ústí nad Labem). Ústí nad Labem 2014

BÖHM/ŠPAČKOVÁ/ŠPAČEK 200 —Josef BÖHM/ Marie ŠPAČKOVÁ/ Karel ŠPAČEK: Pobežovice 650 let: 1359-2009. Pobežovice 2009

BŘICHÁČEK 1999—Pavel BŘICHÁČEK: Zpráva o záchranném archeologickém výzkumu kostela sv. Mikuláše v Šitboři. In: Střední Evropa 88, s. 57-62.

BŘICHÁČEK 2018—Pavel BŘICHÁČEK: Archeologický výzkum kláštera v Pivoni. In: Archeologie západních Čech. Plzeň 2018, 90-112

BUBEN 2007—Milan BUBEN: Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společenství katolické církve v českých zemích III., 2.sv.: Žebravé řády. Praha 2002

CZUMALO 2008—Vladimír CZUMALO (ed): Péče o architektonické dědictví. Vybrané kapitoly k tématu péče o stavební a umělecké památky. Praha 2008

ČECHURA 1985 — Jaroslav ČECHURA: Struktura pozemkové držby v západních Čechách na počátku husitské revoluce. In: Sborník historický 31, Praha 1985, 5-50

ČECHURA 1984—Jaroslav ČECHURA: Dobroslav Líbal. Raně gotický presbytář bývalého klášterního kostela v Pivoni. Recenze. In: Minulostí západočeského kraje XX. Plzeň. 1984, 204

ČECHURA 2012 —Martin ČECHURA: Zaniklé kostely Čech. Praha 2012

DČVU I/I—Dějiny českého výtvarného umění I/2. Rudolf CHADRABA / Josef KRÁSA (ed.). Praha 1984

DURDÍK 1999—Tomáš DURDÍK: Encyklopedie českých hradů. Praha 1999

DURDÍK/SUŠICKÝ 2005—Tomáš DURDÍK/ Viktor SUŠICKÝ: Zříceniny hradů, tvrzí a zámků – Západní Čechy. Praha 2005

ELM 1957—Kaspar ELM 1957: Die Anfänge des Ordens der Augustiner – Eremiten im 13. Jahrhundert. Inaugural Dissertation, Münster 1957.

ENTZ 1976—Géza ENTZ Gotische Baukunst in Ungarn. Budapest 1976

FLAJŠHANS 1923— Václav FLAJŠHANS (ed.) HÁJEK Z LIBOČAN: Kronika Česká. Praha 1923

FOLTÝN 2009—Dušan FOLTÝN: Monastická architektura v českých zemích a proměny jejího využití v průběhu staletí. In Zprávy památkové péče 69, 2009, 95–99

GEISLER 1911—Ferdinand GEISLER: Die Geschichte des Wilhelmitenklöster in Oberried bei Freiburg im Bresgau. Mnichov 1911

HANZLÍKOVÁ 2005—Hana HANZLÍKOVÁ: Zastřešení kostela Zvěstování P. Marie v Pivoni (okres Domažlice) po požáru. In: Svorník. Praha 2005, 247-25 (okr. Domažlice).

HEMMERLE 1958—Josef HEMMERLE: Die Klöster der Augustiner- Eremiten in Bayern. In: Bayerische Heimatforschung, Heft 12, Mnichov 1958, 82-87

HLOBIL / ŠVÁCHA 1994 —HLOBIL Ivo / ŠVÁCHA ROSTISLAV: Alois Riegl, konzervace památek a rozklad ideje stylové jednoty, In: Umění 42, 1994, 239-244

HLOBIL 1998— Ivo HLOBIL: Česká památková péče po 17. listopadu 1989. Stručně o dosavadním vývoji, In: Historia artium 2, 1998, 173-176

HOMOLKA 1982—Jaromír HOMOLKA Sochařství doby posledních Přemyslovců. In: KUTHAN 1982, 69-120

CHARVÁTOVÁ 1998—Kateřina CHARVÁTOVÁ: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. 1.svazek. Fundace 12. století. Praha 1998

CHARVÁTOVÁ 2002—Kateřina CHARVÁTOVÁ: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420.2. svazek. Kláštery založené ve 13. a 14. století. Praha 2002

CHARVÁTOVÁ 2009 —Kateřina CHARVÁTOVÁ: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. 3.svazek. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech. Praha 2009

CHUDÁREK 2009—Zdeněk CHUDÁREK: Poznání a ochrana monastických památek u nás. In: Zprávy památkové péče 69, 2009, 100–104

JÁNSKÝ 2016 — Jiří JÁNSKÝ: Vítězné bitvy knížat Boleslava I. a Břetislava I. Na česko-bavorské hranici. In: Vlastivědný sborník muzea Šumavy. Sušice 2016, 101-137

JÁNSKÝ 1998 — Jiří JÁNSKÝ: Tři kapitoly z dějin hradů Starého a Nového Herštejna. In: *Castellologia Bohemica* 6/I. Praha 1998, 187-204

KADLEC 1987 — Jaroslav KADLEC Die Anfänge des Augustinerklosters in Stockau (Pivoň) In: *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien*. Mnichov 1987, 93-95

KOHOUT 1999 — Jiří KOHOUT: Klášter v Pivoni je na prodej. In: *Domažlický deník* 29.19.1999, č. 252, 16

KOVÁŘ 2013 — Miroslav KOVÁŘ: Středočeská monastická architektura 13. a počátku 14. století ve světle nových objevů. (nepublikovaná disertační práce na Českém vysokém učení technickém v Praze) Praha 2013

KOVÁŘ 2015 — Miroslav KOVÁŘ (ed.): Cisterciácký klášter Hradiště nad Jizerou

KOVÁŘ 2016 — Miroslav KOVÁŘ: Na okraj k opomíjeným architektonickým formám raně gotického presbytáře augustiniánského (dříve vilemitského) kláštera v Pivoni. In: *Minulostí západočeského kraje*. Plzeň 2016, 201-220

KOTRBA 1961 — Viktor KOTRBA: Max Dvořák a ochrana památek v českých zemích, In: *Umění IX*, 1961, 625-640

KROUPA 2001 — Petr KROUPA: Základní principy památkové péče? (Detektivní pátrání), In: *Zprávy památkové péče* 61, 2001

KUBŮ 1999 — KUBŮ František: Die Grafen von Bogen in Böhmen. In: *Die Anfänge der Grafen von Bogen – Windberg. Studentagung zum 850. Todestag der Grafen Albert I. 17.-18. Januar 1997*. Windberg 1999

KUNZELMANN 1969 — Adalbero KUNZELMANN: Geschichte der Deutschen Augustiner – eremiten. Band I. Würzburg 1969

KUTHAN 1982 — Jiří KUTHAN: Umění doby posledních Přemyslovců. Roztoky u Prahy 1982

KUTHAN 1983 — Jiří KUTHAN: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. Praha 1983

KUTHAN 1994 — Jiří KUTHAN: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Města-Hrady – Kláštery. Vimperk 1994

KUTHAN 2005 — Jiří KUTHAN: Gloria Sacri Ordinis Cisterciensis. Praha/České Budějovice 2005

KUTHAN 2014 — Jiří KUTHAN: Benediktinské kláštery střední Evropy a jejich architektura. Praha 2014

KUTHAN 2018 — Jiří KUTHAN (ed.) Dílo knížat a králů z rodu Přemyslovců. Praha 2018.

LÁSKA 2000 — Vojtěch LÁSKA: Hodnota, autenticita a integrita stavebního díla minulosti – teorie a praxe. In: Památky středních Čech 14/2, 2000, 1-25

LÁSKA 2004 — Vojtěch LÁSKA: Záchrana ohrožených sakrálních staveb – naše odpovědnost. In: Zprávy památkové péče roč. 64.č.2. 186-193.

LÍBAL 1982—Dobroslav LÍBAL: Raně gotický presbytář bývalého klášterního kostela v Pivoni. In: Umění 30, 1982, 448-453

LÍBAL 1984— Dobroslav LÍBAL: Urbanistický i architektonický fenomén středověkých západních Čech. In: Minulostí Západočeského kraje 20, 1984 Plzeň, 133-144

LÍBAL 1998— Dobroslav LÍBAL: Postavení středověké architektury západních Čech v rámci výtvarné kultury českého státu. In: Gotika v západních Čechách (1230-1530), Praha 1998 155-159

LÍBAL 2001— Dobroslav LÍBAL: Katalog gotické architektury v Čechách do husitských válek. Praha 2001 325-6

MAUR 1999 — Eduard MAUR: Počátky pivoňského kláštera – mýty, realita, otázky. In: Minulostí západočeského kraje. Plzeň 1999, 7-31

MAUR 2001—Eduard MAUR: Řezenská stezka a zemské stezky na Domažlicku. In: Západočeský historický sborník 7, 2001, 5-40.

MAUR 2006—Eduard MAUR:Pamět hor: Šumava- Říp- Blaník- Hostýn- Radhošť. Praha 2006

MAUR 2007—Eduard MAUR: Vilemitská epizoda v Čechách. In: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky. Praha 2007, 237-253

MALÝ/VARHANÍK 2011— Stanislav MALÝ /Jiří VARHANÍK:Zákon o státní památkové péči. *Komentář*. Praha 2011.

MAROSI 1984— Ernő MAROSI: Die Anfänge der Gotik in Ungarn: Esztergom in der Kunst des 12.-13. Jahrhunderts. Budapešť 1984

MAŠEK 2003—Petr MAŠEK:Modrá krev: Minulost a přítomnost 445 šlechtických rodů v českých zemích. Praha 2013

MENCL1958 — Václav MENCL: Počátky středověké architektury v jihozápadních Čechách In: Zprávy památkové péče 18, 1958, 133-146.

MENCL1959 — Václav MENCL: Hrad pražského biskupa v Horšovském Týně. In: Minulostí Plzně a Plzeňska. Plzeň 1959, 5-12

MUK 1977—Jan MUK: Konstrukce a tvar středověkých kleneb. In: Umění 25, 1977. 1-23

PALACKÝ 1969— František PALACKÝ: Dějiny národu českého I. Praha 1968

PAVLÍK 1998 — MILAN PAVLÍK et al.: Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek, Praha 1998

PETR/ ZACHOVÁ 2009—Stanislav PETR/ Irena ZACHOVÁ: „Urbár“ kláštera augustiniánů-eremitů v Pivoni v knihovně Angelica v Římě. In: Studie o rukopisech XXXIX. Praha 2009 198-225

POJSL 1990—Miloslav POJSL: Velehrad.Stavební památky bývalého cisterciáckého kláštera. Brno 1990

PROCHÁZKA 1934—Alois PROCHÁZKA: Pivoňka. In: Časopis společnosti přátel starožitností českých 42, 1934, 134

RIEGL 2003— Alois RIEGL: Moderní památková péče, Hlobil Ivo / Kruis Ivan (ed.), Praha 2003

RITOÓK 2016 — RITOÓK Pál:Magyar építészet. A romaiaktól buda elfoglaláság. Budapest 2016

ROŽMBERSKÝ/KRČMÁŘ 2014—Poustevny, poustevníci a pouště v Plzeňském kraji. Plzeň 2014

NEJEZCHLEBOVÁ 2002 — Eliška NEJEZCHLEBOVÁ: Sborník z konference: Nová využití pro staré kostely, Ústí nad Labem. 2002

SCHLINK 1971- WILHELM Zur Bestimmung der Michaelskapelle im Kloster Ebrach. In: Architectur 1 116-122.

SOLAŘ 2009 — MILOŠ SOLAŘ: K otázce využití venkovských klášterů. Zprávy památkové péče 69, 2009, 105–107

SOUKUPOVÁ 1989—Helena: Anežský klášter v Praze. Praha 1982

SOUKUPOVÁ 2007— Helena SOUKUPOVÁ: Pražský klášter cyriaků s kostelem sv. Kříže. In: Od knížat ke králům. Sborník u příležitosti 60. narozenin Josefa Žemličky. Praha 2007, 256-272.

SOUKUPOVÁ 2011— Helena SOUKUPOVÁ: Svatá Anežka česká. Život a legenda. Praha 2015

SCHALLER 1789—Jaroslav SCHALLER: Topographie des Königreichs Böhmen: Klattaur Kreis. České Budějovice 1789

SCHWARZ 2013—Mario SCHWARZ: Die Baukunst des 13. Jahrhunderts in Österreich. Wien 2013

TRAJER 1862—Johann TRAJER: Historisch – statistische Beschreibung der Diocese Budweis. České Budějovice 1862

VINTER 1971—Vlastimil VINTER: Úvod do dějin a teorie památkové péče I. Praha 1971.

VINTER 1971—Vlastimil VINTER: Úvod do dějin a teorie památkové péče II. Praha 1971.

VLČEK/SOMMER/FOLTÝN 1998—Pavel VLČEK, Petr SOMMER Dušan FOLTÝN: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1998, 372-374.

VYŠOHLÍD/PROCHÁZKA 2003—Zdeněk VYŠOHLÍD/Zdeněk PROCHÁZKA: Čím ožívá krajina: Osudy 129 kostelů na Domažlicku a Tachovsku 1990-2002. Domažlice 2003.

WAGNER-RIEGER 1988—Renate WAGNER-RIEGER: Mittelalterliche Architektur in Österreich. Wien 1988

WIEMER 1992—Wolfgang WIEMER: Zisterzienserabtei Ebrach. Geschichte und Kunst. Mníchov 1992

WIRTH 1957—Zdeněk WIRTH (ed.): Umělecké památky Čech, Praha 1957

ZÁRUBA 2016—František ZÁRUBA: HRADNÍ kaple. I. doba přemyslovská. Praha 2016

Přílohy

Obrazová příloha

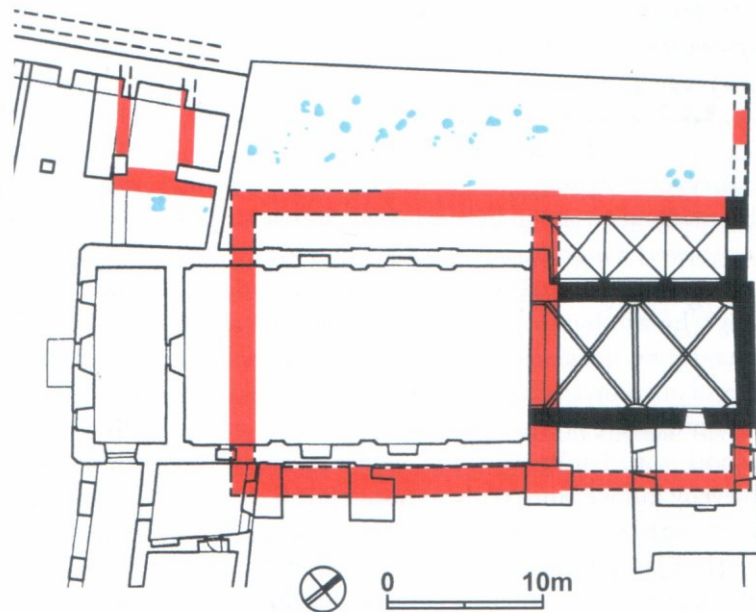
1. Pivoňský klášter, pohled z východu, výřez z obrazu, počátek 17. stol.

2. Pivoňský klášter, pohled z východu, 1.polovina 18. stol.

3. **Pivoň**, bývalý klášter augustiniánů - eremitů, panoramatický pohled od jihozápadu.

4. **Rekonstrukce**, půdorys raně gotického kostela v Pivoni podle arch. nálezů

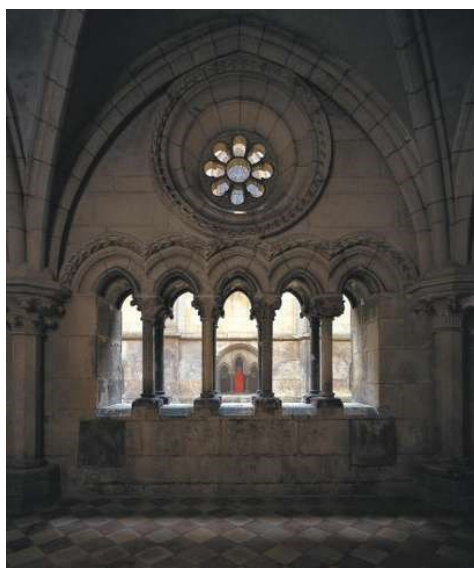
5. **Pivoň**, kostel Zvěstování Panny Marie, po 1230 nebo po 1260, pohled od východu.

6. **Bělápátfalva**, bývalý klášterní kostel cisterciáckého opatství, 2.čtvrtina 13.století, pohled od jihovýchodu

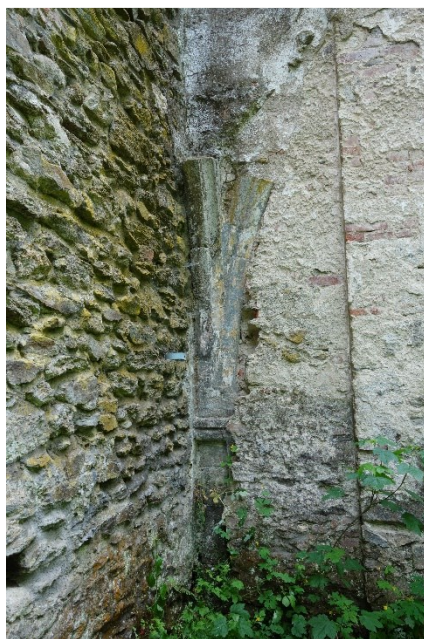
9. **Řezno**, dómský kostel sv. Ulricha, západní průčelí, před 1230, pohled od západu

10. **Řezno**, ambit benediktinského kláštera sv. Emmerama, 2. čtvrtina 13.století, pohled od severu

11. Pivoň, zídka po severní straně presbytáře, uspořádání z konce 19.století

12. Pivoň, severní část presbytáře z exteriéru, výběh diagonálního a přízedního žebra, po 1230 nebo po 1260, pohled od severovýchodu

13. Pivoň, kostel Zvěstování Panny Marie, okénko v jižní zdi presbytáře, před pol.13.století.

14. Šitboř, kostel s barokní věží, asi po pol. 13. století, pohled od jihozápadu

15. Pivoň, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér presbytáře, 1260 nebo po 1260, pohled ze západu

16. Pivoň, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér presbytáře, klenební konzola na vítězném oblouku, severozápadní strana, po 1230 nebo po 1260, detail

17. Pivoň, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér presbytáře, hlavice svazkové přípory při severní stěně, po 1230 nebo po 1260, detail

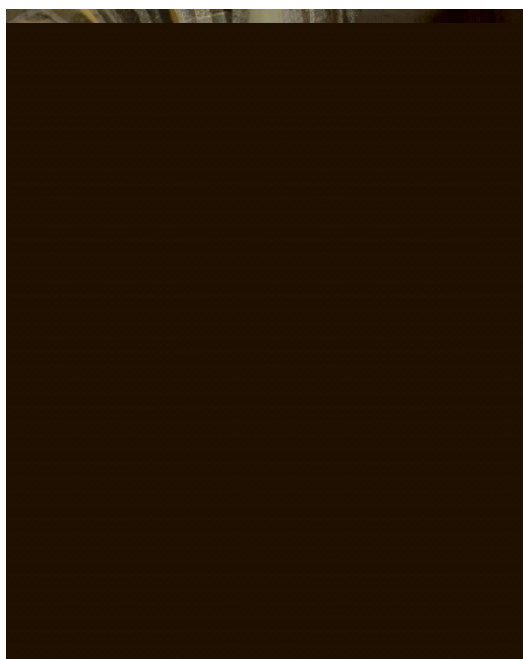
18. Lilienfeld, ambit cisterciáckého kláštera, svazkové přípory a kalichovité hlavice s bobulemi, kol. 1230, detail

19. Pivoň, kostel Zvěstování Panny Marie, presbytář, interiér, svorník východního klenebního pole, po 1230 nebo po 1260, detail

20. Ebrach, cisterciácký klášter, kaple sv. Michaela, interiér, první třetina 13.stol., pohled od severozápadu

21. Zwettl, cisterciácký klášter, polygonální přípory v ambitu, místy s listovými hlavicemi s bobulemi, kol. 1230, detail

22. Řezno, benediktinské opatství sv. Emmerama, severní rameno křížové chodby, kol.1230, pohled od západu

23. Pivoň, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér, fragment náběžního štítku s lilií, po 1230 nebo po 1260, detail

24. Ják, kostel benediktinů, interiér, motiv lilie na náběžním štítku, kol. 1230, detail

25. Pivoň, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér, svorník s motivem Agnus Dei, po 1230 nebo po 1260, detail

26. Sulejów, cisterciácký klášter, interiér, kapitulní síň, kol. 1240, detail

27. Pivoň, pohled do presbytáře kostela Zvěstování Panny Marie, 90. léta 19. století

28. Pivoň, bývalý klášterní kostel Zvěstování Panny Marie, pohled do lodi a na věž z roku 1971

29. Pivoň, bývalý klášterní areál, zřícené severní křídlo 2002.

30. Chotěšov, bývalý klášter premonstrátek, západní průčelí klášterní budovy, po 1202, pohled od jihozápadu

Seznam vyobrazení

1. **Pivoňský klášter**, pohled z východu, výřez z obrazu, počátek 17.stol., autor neuveden, uloženo v Muzeu Chodska.
2. **Pivoňský klášter**, pohled z východu, 1.polovina 18.stol., autor neuveden, uloženo v Muzeu Chodska.
3. **Pivoň**, bývalý klášter augustiniánů eremitů, panoramatický pohled od jihozápadu. Foto: autor
4. **Rekonstrukce**, půdorys raně gotického kostela v Pivoni podle arch.nálezů. Reprodukce z: BŘICHÁČEK 2018, 103.
5. **Pivoň**, kostel Zvěstování Panny Marie, po 1230 nebo 1260, pohled od východu. Foto: Čestmír Cimler
6. **Bélapátfalva**, bývalý klášterní kostel cisterciáckého opatství. 2.čtvrtina 13.století. Foto: Čestmír Cimler
7. **Praha**, Anežský klášter – pohled na nádvoří stěnu ambitu, 2. čtvrtina 13.století. Reprodukce z: SOUKUPOVÁ 1989, 228.
8. **Osek**, veduta cisterciáckého kláštera z roku 1708. Rytina podle A.Jahna, provedl A. Sartorius Verteutsches. Reprodukce z: KUTHAN 1983, 114.
9. **Řezno**, farní dóm sv. Ulricha, západní průčelí, 2.čtvrtina 13.století. Reprodukce z:
<https://www.flickr.com/photos/26095468@N04/albums/72157618853682364/>, vyhledáno dne 15.6.2019.
10. **Řezno**, ambit benediktinského opatství sv. Emmerama, 2. čtvrtina 13.století. Reprodukce z:
<https://www.thurnundtaxis.de/en/museums/cloister-st-emmeram/>, vyhledáno dne 15.6.2019

11. **Pivoň**, zídka po severní straně presbytáře, uspořádání z konce 19.století autor neuveden, uloženo v Muzeu Chodska.
12. **Pivoň**, severní část presbytáře z exteriéru, výběh diagonálního a přízedního žebra, po 1230 nebo 1260, pohled od severovýchodu Foto: autor
13. **Pivoň**, kostel Zvěstování Panny Marie, okénko v jižní zdi presbytáře, po 1230 nebo po 1260, detail. Foto: Čestmír Cimler
14. **Šitboř**, kostel s barokní věží, asi po pol. 13. století, pohled od jihozápadu. Foto: autor
15. **Pivoň**, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér presbytáře, po 1230 nebo po 1260, pohled od západu. Foto: Čestmír Cimler
16. **Pivoň**, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér presbytáře, klenební konzola na vítězném oblouku, severozápadní strana, po 1230 nebo po 1260, detail. Foto: autor
17. **Pivoň**, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér presbytáře, hlavice svazkové přípory při severní stěně, po 1230 nebo po 1260, detail. Foto: autor
18. **Lilienfeld**, ambit cisterciáckého kláštera, svazkové přípory a kalichovité hlavice s bobulemi, kol. 1230, detail. Foto: Čestmír Cimler
19. **Pivoň**, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér presbytáře, svorník východního klenebního pole, po 1230 nebo 1260, detail. Foto: autor
20. **Ebrach**, cisterciácký klášter, kaple sv. Michaela, interiér, první třetina 13. století, pohled od severozápadu. Foto: autor
21. **Zwettl**, cisterciácký klášter, polygonální přípory a ambitu, místy s listovými hlavici s bobulemi, kol. 1230, detail. Foto: Čestmír Cimler

22. Řezno, benediktinské opatství, severní rameno křížové chodby, kol.1230. Reprodukce z:
https://www.flickr.com/photos/tobi_becq/37020898150, vyhledáno dne 15.6.2019
23. **Pivoň**, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér, fragment náběžního štítku s lilí, po 1230 nebo po 1260, detail. Foto: autor
24. **Ják**, kostel benediktinů, interiér, motiv lilie na náběžním štítku, kol. 1230. Foto: Čestmír Cimler
25. **Pivoň**, kostel Zvěstování Panny Marie, interiér, svorník s motivem Agnus Dei, detail. Foto: autor
26. **Sulejów**, cisterciácký klášterní kostel, interiér, svorník s věncem z první poloviny 13. století. Reprodukce z
:<https://www.bildindex.de/document/obj20412891> , vyhledáno dne 15.6.2019.
27. **Pivoň**, pohled do presbytáře kostela Zvěstování Panny Marie, 90 léta 19. století. Autor neuveden, uloženo ve sbírkách Muzea Chodska
28. **Pivoň**, pohled do lodi a na věž, pořízeno roku 1971. Autor neuveden, uloženo ve sbírkách Muzea Chodska
29. **Pivoň**, bývalý klášterní areál, zřícené severní křídlo. 2002 Foto: Karel Foud, Národní památkový ústav
30. **Chotěšov**, bývalý klášter premonstrátek, západní průčelí klášterní budovy, po 1202, pohled od jihozápadu. Foto: autor